

DE GESCHIEDENIS VAN DE HERVORMING IN EUROPA
TEN TIJDE VAN CALVIJN

Door

Merle D'Aubigné

In 6 delen
Amsterdam 1875

STICHTING DE GIHONBRON
MIDDELBURG
2005

NEGENDE HOOFDSTUK.

De Hervorming begint in de Nederlanden.

(1518-1524).

De Hervorming was Katholiek of algemeen in deze zin, dat zij onder alle natiën van de Christenheid verscheen. Zij verwierf weliswaar met meer macht de toegenegenheid van de Noordelijke natiën; maar de volken van Middel-Europa hadden haar alle aangenomen zonder de vervolgingen van de vorsten en van de priesters; zij maakte in het Zuiden de schoonste veroveringen en zelfs te Rome had zij bloedgetuigen. Onze taak is overal haar sporen te volgen.

In Nederland liet zich de eerste weerklank horen van Luthers stem. Daar leefde een volk, vrij sedert de elfde eeuw; elke van de provinciën had Staten, zonder wier toestemming er geen wet noch belasting bestond. De liefde tot de vrijheid en de liefde voor het Evangelie bewerkten tegelijk die merkwaardige bevolkingen in de eerste helft van de zestiende eeuw, en droegen tezamen tot haar roemrijke omwenteling bij. Andere krachten evenwel hadden haar aandeel in de grote bewegingen van dat volk. De landbouw, dien men "den grondslag van het menselijk leven" heeft genoemd, bloeide er te midden van talrijke kanalen. De werktuigkunde was er in eer; overal in de provinciën waren handen en lichamen in beweging; een vindingrijke geest bezielde hen en Brussel was reeds beroemd door zijn tapijten.

De Nederlanden waren groot geworden door zich onversaagd op alle zeeën te werpen en hun talloze zeelieden wisselden hun voortbrengselen uit met de gehele bekende aarde. Handel en nijverheid er meer dan drie honderd vijftig grote steden geteld. Aan haar hoofd bevond zich Antwerpen, de grote wereldmarkt waar koopwaren van alle natiën samenstroonden en dat 100.000 inwoners, slechts 50.000 minder dan Londen, telde.

De opperheerschappij over de Nederlanden was in 1477 van het Bourgondische in het Oostenrijkse Huis overgegaan. Het volk had er onder Maximiliaan het volle genot van zijn vrijheden behouden. Karel V, die Vlaming van geboorte was, beminde zijn vaderland. Het strekte hem tot genoegen er van tijd tot tijd zijn verblijf te houden, de blijde feesten van de Belgische steden verstrooiden zijn zorgen. Hij schonk de Vlamingen hoge posten, opende voor hun handel talrijke wegen in zijn uitgebreid rijk en beschermde allerwege handelsverdragen, die voor hemzelf zo voordelig waren. En waarlijk aarzelden deze edelmoedige kooplieden niet de keizer hun erkentelijkheid te tonen door rijke belastingen.

Maar de eerezucht van deze monarch zou weldra zijn welwillende betrekkingen verstoren. Hakende naar macht, kon Karel V zich niet vergenoegen met de bescheiden rechten en voorrechten van een stadhouder. Hij wilde van al deze republieken een enkel koninkrijk maken en daarvan de volstreekte alleenheerser zijn. De burgers van deze vrije gewesten waren niet minder besloten hun rechten te handhaven. De Hervorming verdubbelde haar krachten en deze landen werden het toneel van lange en wrede worstelingen.

De Kerk in de zestiende eeuw was bij de Belgen en de Bataven waarlijk onder het kruis. Andere hervormde landen; Frankrijk, Hongarije, Spanje, Italië hebben deel

gehad aan de kroon van de martelaren. Maar de Nederlanden, die onder de trouweloze aanslagen van een Filips II en van een hertog van Alva zuchtten, leverden er de schoonste sieraden aan.

Het Katholicisme in de Nederlanden was destijds geen dweepzieke eredienst. Hun levenslustige inwoners hielden vooral van aflaten, beelden en feesten en bij de meesten ging de godsdienstigheid zelfs niet eens zo ver.

"De prediking was zeldzaam," zegt een oude schrijver, "de kerken werden weinig bezocht, de feesten en inzettingen slecht in acht genomen; liet volk onwetend omtrent de godsdienst, werd in 't geheel niet onderwezen in de artikelen des geloofs. Er bestond een menigte van zeden en godsdienst bedervende schouwspelen, waarin het volk vermaak stelde, en altijd namen enige arme monniken en nonnen deel aan het toneel. Het scheen dat men zich niet kon uitspannen zonder met God en de Kerk de spot te drijven."

Intussen had de burgerlijke vrijheid die de Nederlanden genoten sedert lange tijd de hervormingspogingen begunstigd. Bestond er al geen godsdienst in de Kerk, buiten haar was zij aanwezig. De Lollards en de Waldenzen, die men veel onder de linnen en de lakenwevers aantrof, hadden in deze gewesten het goede zaad des Woords gestrooid. En in de Kerk zelve hadden *de Broeders des gemenen levens*, in de veertiende eeuw door Geert Grote ingesteld, het onderwijs verbreid, zodat ieder lezen en schrijven kon.

Nergens waren de voorlopers van de Hervorming talrijker geweest.

Jan van Goch had een hervorming volgens de Bijbel geëist.

Thomas a Kempis, vermoeid van de godsdienstige gebruiken, die toen de godsdienst uitmaakten, had een inwendig licht gezocht dat het leven met zich bracht.

Erasmus van Rotterdam, de koning van de scholen, had een kennis verbreid, die niet de Hervorming zelve, maar de voorbereiding daartoe was.

Jan Wessel, in 1419 te Groningen geboren, had de Christus verkondigd als alleen de Weg, de Waarheid en het Leven.

Tenslotte ontmoette men onder de rijke kooplieden en andere leden van de Kerk mannen met een zekere mate van kennis des Evangelies. Dit volk, meer verlicht, meer beschaafd, meer vrij dan de meeste Europese natiën, kon wel niet anders dan een van de eersten zijn om deze gewichtige hervorming van de Kerk te aanvaarden, die zozeer met zijn karakter strookte en geschikt was om zijn grootheid te vermeerderen.

Te Antwerpen sloeg de vlam uit. In het klooster van de Augustijnen bevond zich een eenvoudig, gevoel vol en liefderijk man, die, ofschoon geen Duitser, een van de eersten was die door de prediking van Luther gewonnen werd. Hij was student te Wittenberg geweest, had daar de prediking van de groten doctor gehoord en zich zowel door de liefelijkheid van het Evangelie als door de innemendheid van hem die het verkondigde aangetrokken gevoeld. Het was de prior **Jacobus Spreng**, gewoonlijk Proost, Proost, genoemd, hetwelk de naam van zijn betrekking was. Hij bezat niet de heldenmoed van zijn meester en had te Worms ook niet zulk een krachtige verklaring afgelegd; maar hij was vol bewondering voor hem, en wanneer hij een onverschrokken daad van de Hervormer vernam en de monniken onder elkander daarover spraken, zei hij terwijl hij zijn hoofd oprichtte: "Ik ben zijn leerling geweest!" En droeg daar roem op, alsof hij, zwak en vreesachtig als hij was, deel aan de heldendaad van zijn leermeester had. En de genegenheid niet kunnende verbergen die zijn hart vervulde, voegde hij er dan bij: "k Heb hem vurig lief; 'k heb

hem boven alles lief."

De Hervormer werd bij het begin zijner loopbaan niet als een ketter beschouwd, maar als een schrandere monnik; zelfs zagen de monniken vol bewondering met eerbied tegen hun hoofd op. Gods Woord, hetwelk de professor *ad Biblia* te Wittenberg verklaarde, was in Sprengs hart doorgedrongen, en terwijl de priesters in Antwerpen niets dan fabelen predikten, verkondigde hij Christus.

Monniken en verscheiden inwoners van de stad werden door de leerling van de Hervormer tot God bekeerd.

Nog kwam door Luthers invloed het licht in de academiestad Leuven. Geschriften van dezen Hervormer in 1518 te Bazel gedrukt werden in 1519 te Leuven gelezen. Dadelijk brak er een storm los. De Godgeleerden van de hogeschool stelden alles tegen dit boek in 't werk, verboden de boekverkopers het te verkopen, de gelovigen het te lezen, doch dezen verdedigden moedig de geschriften en hun schrijver.

"Het is ketterij!" riepen de Godgeleerden.

"Neen," antwoordden de burgers, "'t is een waarlijk Christelijke leer"! En dagelijks in aantal toenemende, wensten zij voor zichzelf te oordelen, lazen de geschriften en werden overtuigd.

De toorn van de Godgeleerden verdubbelde. Laster, leugen, valse beschuldiging, kunstgrepen, alles werd in het werk gesteld. Zij beklommen de kansel en riepen niet een donderende stem: "Deze lieden zijn kettters, zij zijn antichristen; het Christelijk geloof verkeert in gevaar." In de huisgezinnen en families verwekten zij zonderlinge treurtonelen.

Niet alleen de geschriften en de invloed van Luther maakten aan 't werk van de Hervorming een begin in de Nederlanden. Dewijl zij door hun koophandel met alle Europese gewesten in betrekking stonden, ontvingen zij van daar niet alleen koopwaren, maar ook om niet datgene, 't welk het Christendom de *Parel van grote waarde* noemt. Vreemdelingen van allerlei soort, 't zij tijdelijk verblijf houdenden, hetzij reizigers, kooplieden, Duitse of Zwitserse soldaten, studenten die van deze of gene academie kwamen, strooiden allerwegen op een wel toebereiden grond het levende zaad. Tot het geweten richtte zich het Evangelie en zodoende sloeg het dieper wortelen dan wanneer het tot het koude verstand of tot een grillige en vaak bijgelovige verbeelding gesproken ware.

Eén man vooral droeg er toe bij niet om de Hervorming in te voeren, maar haar voor te bereiden. Erasmus bevond zich destijds te Leuven; er begaven zich monniken tot hem, die hem beschuldigden Luthers medeplichtige te zijn.

"Ik," antwoordde hij, "ik ken hem niet, niet meer dan de meest onbekende onder de mensen. Ter nauwer nood heb ik één of twee bladzijden van zijn boeken gelezen. Indien hij goed geschreven heeft komt mij deswege geen lof toe, en indien slecht, geen verwijt. Ik weet alleen dat zijn reinheid van levenswandel van dien aard is, dat zelfs zijn vijanden er niets in te berispen vinden."

Erasmus had goed spreken. Elke dag stenigden de Dominicanen in hun gesprekken hem en Luther, doch zij deden het zo dwaas dat zelfs de onkundigsten zein dat de monniken en niet Luther ongelijk hadden.

Zodra de theologanten dit bemerkten, maakten zij de 7 November 1519 een bul van veroordeling op, in de hoop zodoende het laatste woord te zullen hebben.

Ook in de Noordelijke gewesten ging het licht op; Dordrecht, een stad in Zuid-Holland, was onder de eerste om het te begroeten. Een Dominicaner, met name

Vincent, een dier onstuimige mannen, die opzettelijk hun tegenstander belasteren en hunkeren naar de strijd, hield een onzinnige en tartende redevoering tegen de Hervorming. De hoorders gingen zeer ontsteld heen, en er ontstond een grote beweging rondom de kerk. De ontroering sloeg weldra van de bezadigde en godsdienstige lieden tot die onwetende en hartstochtelijke klasse over, die altijd gereed is om enige opschudding te maken. Toen de monnik heenging, hieven zij geschreeuw aan wilden hem bijna stenigen. Door schrik overmand, spoedde Vincent zich naar een rijtuig en nam de vlucht naar Leuven, waar hij zich als een martelaar voordeed. "Bijna heb ik om het geloof mijn leven verloren," zei hij. "Erasmus en de brieven die hij geschreven heeft zijn er de oorzaak van." Erasmus verbranden was in zijn ogen een echt Roomse heldendaad geweest.

De Dominicanen deden meer en wendden zich tot de graaf van Nassau, landvoogd van Vlaanderen, Brabant en Holland. De Algemene Staten moesten bijeenkomen. De Dominicanen beklaagden zich sterk bij de graaf over de vorderingen die de hervormingsbeginsel overal maakten en verzochten hem dat de Staten zich mochten haasten hen tekeer te gaan.

"Gaat heen," zei Nassau tot hen en predikt oprecht het Evangelie van Christus, gelijk Luther het doet, zonder personen aan te vallen, en gij zult geen vijanden meer te bestrijden hebben." Hendrik van Nassau liet aldus reeds de edele wensen van zijn geslacht vermoeden.

Ontmoedigd door dit antwoord, beloofden zich de vijanden van de Hervorming bij Margaretha van Parma, landvoogdes van de Nederlanden, een beter onthaal te zullen vinden. De Nassaus waren van afkomst Duitsers. "Maar deze vorstin, zein de priesters, is een goede Katholieke." Zij beleed het inderdaad te zijn, doch zij was een bekwame staatkundige en zeer ijverig in het bestuur; zij wenste de letteren en kunsten grote vorderingen te zien maken.

"Luther," spraken de Leuvense Godgeleerden tot haar, "Luther stoot door zijn geschriften het Christendom omver."

Zich onkundig houdende, antwoordde de vorstin: "Wie is die Luther?"

"Een onwetende monnik," antwoordden de priesters."

"Welnu," hernam de tante van Karel V, "schrijft dan gij, die groot in aantal zijt, tegen dien weetniet, en de gehele wereld zal meer geloof in vele geleerden stellen dan in een enkelen ongeleerde."

Voor de Hervorming woei toen een gunstige wind, en ten gunste van Luther gingen zelfs op de feesten van het hof stemmen op. Eens dat er een groot keizerlijk feestmaal gehouden werd, viel het gesprek op de Hervormer. Enigen vielen hem aan, maar anderen traden luide tot zijn verdediging op. Van Ravenstein riep: "Ja, in vier eeuwen is er een enkel Christelijk man opgetreden en de paus wil hem doden." De verontruste en beangste monniken vroegen elkander af of de wereld buiten haar zinnen was.

Door de geleerde mannen afgewezen, poogden zij het volk in beroering te brengen. Een monnik uit het Minnebroersklooster te Brugge, die in de St. Donatiuskerk predikte, riep, over Luther en Erasmus sprekende, uit: "*Het zijn kraanvogels, ezels, beesten, vlegels, antichristen.*" Op deze wijze sprak hij een uur lang. De hoorders, over dit dwaze geschreeuw verbaasd, vroegen elkander op hun beurt of 't hoofd van dezen man niet op hol was.

Een overheidspersoon liet hem roepen en verzocht hem, hem te zeggen welke dwalingen er in de boeken van Erasmus voorkwamen.

"Ik heb ze niet gelezen," zei hij, "wel heb ik eens zijn verklaringen opgeslagen, maar ze weer even spoedig dichtgedaan, het schone Latijn deed mij vrezen dat er ketterij onder liep."

Een andere Minnebroeder, die 't moede werd de lieden die hem omringden altijd te horen verzoeken dat men hun het Evangelie zou verkondigen, riep uit: "Indien gij 't Evangelie verlangt, moet gij het uit de mond uwer priesters horen," en durfde er bijvoegen: "zelfs als gij weet dat zij aan losbandigheid zijn overgegeven." De ongebondenheid en het despotisme van een groot deel van de priesters brachten de geestelijkheid in verachting. "Ik waardeer de orde van de Dominicanen", zei Erasmus, "en de Carmelieten haat ik niet; maar ik heb er zulken onder gekend, dat ik liever de Turk zou willen gehoorzamen dan hun wrede heerschappij verdragen."

De dweepzieke priesters brachten toen krachtiger krijgstuig in werking. **Aleander**, pauselijk nuntius, verkreeg de 8 Mei 1521 een vervolgingsbesluit bepaaldelijk voor de Nederlanden, en drong, gebruik makende van 's keizers naam, Margaretha met alle kracht om dit wrede bevel streng uit te voeren. Deze vorstin zou, aan zich zelve overgelaten, meer verdraagzaam zijn geweest, maar zij meende haren machtigen neef te moeten behagen. In alle steden werden plakkatens afgekondigd, die allerwegen schrik verspreidden. Met elke vordering ingenomen, had de Nederlandse burgerij Luther als een roemwaardig kampvechter voor de waarheid des Evangelies beschouwd en nu las men aan de hoeken van alle straten dat het op doodstraf verboden was zijn geschriften te lezen en dat zijn boeken moesten worden verbrand.

Op die wijze begon deze vervolging, die de Nederlanden gedurende de zestiende eeuw zou teisteren. Enkel onder de regering van Karel V werden meer dan **vijftig duizend** personen, beschuldigd verboden boeken gelezen, op zekeren dag vlees gegeten of tegen het kerkelijk verbod een huwelijksvereniging aangegaan te hebben, onthoofd, verdronken, opgehangen, levend begraven, verbrand of ondergingen nog andere straffen.

Zelfs Erasmus riep uit: "Wat is Aleander? Een dwaas, een waanzinnige of een booswicht?"

De dweepzucht had het edict van Worms niet afgewacht; de proost van Antwerpen was een van haar eerste slachtoffers geweest. Jacobus Spreng verkondigde, gelijk wij gezien hebben, sedert 1517 met ingenomenheid de zaligheid die Luther in Christus had gevonden en die hij zelf in Hem gevonden had. Luthers moed vermeerderde de zijne, die niet groot was. Hij verhaalde dat hij hem gezien en gehoord had, dat hij zijn leerling was en niet ophield te prediken gelijk zijn meester dat de mens zalig wordt uit genade, door het geloof.

Op zekere dag, het was in 1519, werd de proost in zijn eigen klooster gevangengenomen en, in weerwil van het verzet zijner broeders, gevankelijk naar Brussel gevoerd. Hij verscheen daar voor de rechter en werd ondervraagd, bovenmate streng bejegend, naar 't schijnt zelfs op de pijnbank gebracht en tot de vuurdood veroordeeld. Spreng was, gelijk wij opmerkten, niet sterk; men kwelde, bedreigde, beangste hem. Hij bezat nog de vastheid niet van een rots; het vooruitzicht van levend verbrand te worden deed hem ijzen. Hij was niet wat zijn meester was geweest; hij gaf toe, en met gebogen hoofd, verdoofden blik en een verslagen en verbrijzeld hart gaf hij alles toe wat men van hem eiste. Welk een zegepraal voor zijn tegenstanders! Zij besloten er mede te pralen.

In Februari 1520 verenigden Aleander, Hieronymus van der Nood, kanselier van

Braband, Herbaut, suffragaan van Kamerik, Glapio, kapellaan van de keizer, en verscheiden andere grootwaardigheidsbekleders van de Kerk zich in tegenwoordigheid van een talrijke menigte, want het was er om te doen aan de terugkeer van de ongelukkige alle mogelijke plechtigheid bij te zetten. De president kondigde hem aan dat men dertig artikelen van Luther zou voorlezen, die hij op straffe des doods moest veroordelen. Deze artikelen waren zorgvuldig gekozen. De secretaris las: "Alle werk van de vrijen wil (van 's mensen natuurlijken wil) hoe goed het ook zij, is zonde en behoeft Gods vergeving en genade ..."

"Ik veroordeel die leer," zei Spreng, verschrikt door de vreze des doods. Hetzelfde geschiedde ten opzichte van andere punten.

"Ach," zei Erasmus, die het ongelooft van een groot aantal Roomse priesters kende, "velen maken groot misbaar tegen Luther over enige stellingen van weinig aanbelang, terwijl zij niet eens geloven dat de ziel na de dood blijft voortbestaan."

Aleander en de zijnen vergenoegden zich geenszins Spreng met het mes op de keel gedwongen te hebben de leerstellingen van de Hervormer te verwerpen; zij noodzaakten hem de tegenovergestelde leerstellingen te bevestigen.

Deze zitting was verschrikkelijk geweest. De ongelukkige Spreng ging verbrijzeld en vol bittere smart heen. Hij had zijn geloof verloochend, doch niet uit hopeloze boosaardigheid gezondigd. Hij beleed Gode zijn misdaad en hief zich langzamerhand op van zijn val en werd later een van de Evangelieherauten.

Hij vertrok uit de gevangenis verontwaardigd tegen degenen die hem gedwongen hadden zijn geloof af te zweren, maar inzonderheid tegen zichzelf. Hij begaf zich naar Brugge en begon daar luide te spreken tegen zijn ontrouw en de kennis des Zaligmakers te verbreiden. Hij werd opnieuw gegrepen en naar Brussel gevoerd en had, als wederafvallige, niets dan de dood te verwachten. Zelfs zei men reeds dat hij levend verbrand was. Maar velen riepen tot God om zijn bevrijding. Een Franciscaner monnik, met zijn lot begaan, slaagde er in hem te laten ontsnappen. Zonder zich in de Nederlanden op te houden begaf hij zich (het was in 1522) naar Wittenberg, zijn *Alma Mater* en van daar naar Bremen, waar hij leraar werd, verheugd dat hij in vrede de zielen mocht leiden in de stille en lachende weiden van het Evangelie. Niet zonder reden ontvlood hij de Nederlanden.

Karel V kon niet onkundig blijven van hetgeen daar omging. Boven alles was hij gewis een staatkundig man, en wanneer zijn tijdelijke belangen het eisten wist hij zowel in Duitsland als elders een weinig verdraagzaamheid te tonen. Doch in de wereldlijke aangelegenheden was hij een alleenheerser, in godsdienstzaken een schijnheilige; hij twijfelde niet of de Hervorming zou, indien zij in de Nederlanden werd ingevoerd, zijn eigenmachtige plannen dwarsbomen. Hij stelde zich dus in deze gewesten schadeloos voor de gematigdheid, waartoe hij elders moest besluiten. Hij nam de toevlucht tot de inquisitie, de rechtbank voor geloofsonderzoek. Zij was echter niet die verschrikkelijke instelling, zoals zij in Castilië bestond, waar zij een bevolking vond die opgetogen was over haar wreedheden. Het vrije volk van de Nederlanden keurde met afgrijzen deze misdadige instelling af.

Evenwel deden de beide destijds door de keizer benoemde geloofsonderzoekers, een leek, Frans van Hulst, "groot vijand van de letteren," zegt Erasmus, en een monnik, Nicolaas van Egmond, "een echte met een zwaard gewapende dwaas," hun werk niet kwaad. Eerst wierpen zij de lieden in de gevangenis, daarna pas spoorden zij hun misdrijven op. Allen die enige genegenheid voor de leer van Luther hadden, moesten binnen de tijd van dertig dagen voor deze kerkelijke strafrechters verschijnen.

Het vertrek van Spreng was een verlies voor Antwerpen en de Nederlanden; er werden daar niet vele lieden met zulk een eenvoudig en oprecht geloof gevonden; wel is waar deden uitstekende gemeenteleden zich te goeder ure ten gunste van de Hervorming horen; doch het waren meer beminnaars van het Evangelie dan gelovigen.

Cornelis Grapheus, in het Vlaams: **Schrijver**, secretaris van de stad Antwerpen, een vriend van Erasmus, was een uitstekend man. Hij had veel gereisd en veel geleerd, en ofschoon met een van de voornaamste betrekkingen bekleed in de keizerlijke stad waarin hij woonde, offerde hij veel tijd aan lezen op. Het geschrift van Jan van Goch over de vrijheid van de Christelijke godsdienst bekoorde hem, en dewijl hij ook anderen het genot wenste te verschaffen dat hij zelf had gesmaakt, vertaalde hij het in het Vlaams, met een voorbericht, waarin hij zonder kwade bedoeling diegenen berispte, welke de Christenen een nutteloos juk oplegden; elk verstandig mens zei er hetzelfde van. Toen Grapheus bemerkte dat deze woorden met toejuiching ontvangen werden, dacht hij niet dat hij door ze te uiten een blijk van moed had gegeven. Doch de beide inquisiteurs voor wie hij een schitterende buit uitmaakte, riepen dat het een misdaad was, over een juk te durven spreken, sprongen op hun prooi toe en grepen Grapheus in zijn huis, in tegenwoordigheid van zijn vrouw en zijn verschrikte kinderen. De gehele stad was als verplet: hoe, een van de eerste overheidspersonen van de stad, een geacht man, die Italië heeft bereisd, die de schilderkunst, de muziek, de dichtkunst beoefent, zulk een man zou een ketter zijn....

Toen eenmaal het slachtoffer in de gevangenis was, lazen de inquisiteurs het aangevallen geschrift, plozen het regel voor regel uit en stelden een verschrikkelijke acte van beschuldiging op. Grapheus, een geleerde, een overheidspersoon, kunstenaar, geletterd man, was het meest verwonderd van allen. Hij had gemeend een eenvoudig letterkundig opstel te schrijven, en verbaasde zich voor een Godgeleerde te worden gehouden; dit was in zijn ogen een eer die hem niet toekwam en die hij geenszins begeerde. Hij zei, evenals Erasmus: "Geen martelaar!" Aan zijn geliefd gezin te worden wedergegeven, welks enige steun hij was, dat was zijn begeerte. Hij trachtte zich behoorlijk te verontschuldigen. "Als ik van een juk gesproken heb," zei hij, "was dit niet in een geest van twistgierigheid; ik vraag verschoning voor mijn vermetelheid en ben bereid mijn dwalingen te herroepen." Maar de pauselijke partij was onvermurwbaar en wierp hem in een donker hok.

De beide inquisiteurs, die Erasmus niet durfden aantasten, wensten zijnen vriend te treffen en door zijn voorbeeld de letterkundige schrik aan te jagen. Zij lieten op het hoofdplein van Brussel een verhevenheid oprichten; een grote menigte volks omsingelde haar, en de secretaris van Antwerpen verscheen er op. Hij was er alleen op bedacht zijn rustig leven terug te krijgen, opnieuw op zijn bureau te zijn en aan de familiedis aan te zitten, en om dat te verkrijgen was hij tot alles bereid. Op bevel van de inquisiteurs was hij terstond gereed de artikelen van zijn voorbericht te herroepen en wierp het zelfs in 't vuur; het had hem zoveel leed berokkend. Grapheus was geen Lutheraan, hij was slechts een Erasmiaan, en nog meer zou hij gedaan hebben om zijn vrijheid te herkrijgen. Hij meende haar verkregen te hebben, doch de rechters, wier toegeeflijkheid hij had ingeroepen, veroordeelden hem tot verbeurte zijner goederen, tot ontslag uit alle ambten en tot levenslange gevangenisstraf. Ziedaar wat men belooft, wanneer men in een land waar inquisiteurs zijn over een juk durft spreken.

De ongelukkige, alleen in zijn hok, betreurde zijn letterkundige verhandeling, en dacht alleen aan vrouw en kinderen; hij besloot zich tot de kanselier van Brabant te wenden. "Ik heb dit voorbericht opgesteld," zei hij, „als een letterkundig werk om mijn bekwaamheid te oefenen. O, wat was het mij beter geweest voor een dwaas, een domoor,

een toneelspeler of enig ander verachtelijk schepsel door te gaan, dan door mijn geringe talenten tot aanzienlijke betrekkingen te geraken! Zoveel lieden staat men toe hun verhalen, hun toneelstukken, hun tarces, hun spotschriften, hoe oneerbaar zij ook zijn, in 't licht te geven; maar men onderdrukt een burger, omdat hij deel heeft gehad aan de menselijke zwakheid. Terwijl Grapheus onder het wrede juk van Rome gebogen ging, was hij volkomen bereid te zeggen dat het juk zelfs niet eens bestond. Hij verzocht als een grote gunst dat men hem de stad Antwerpen tot zijn gevangenis aanwees, opdat hij de middelen mocht verkrijgen om zijn huisgezin te onderhouden. Al zijn vertogen waren vruchteloos. Voor een letterkundige overtreding zuchtte een van de eerste overheidspersonen van de Nederlanden jaren lang in de kerkers van de stad die hij bestuurd had. Het schijnt evenwel dat hij later vrij werd gelaten, maar niet in zijn ambt hersteld. Zulke voorbeelden tonen dat Rome niet alleen het Evangelie, maar zelfs de beschaving, de verlichting, de vrijheid niet kon uitstaan.

Een wreder lot zou in deze zelfde stad Antwerpen een waar Evangelieverkondiger treffen, een man van grote kennis en tevens met een diep gevoel en een levend, standvastig geloof bedeeld.

Hendrik Mollerus, uit de stad Zutphen, wier naam hij gewoonlijk draagt, was tot de orde van de Augustijnen overgegaan; hij had zich daar onderscheiden en, na menigmaal van klooster verwisseld te zijn, zich in dat van Antwerpen gevestigd, waar hij weldra een gewichtige plaats had ingenomen. Naar vooruitgang hakende, beijverde hij zich altijd om tot hoger kennis en tot een krachtiger geloof te geraken. Hij behoorde niet tot die Christenen die gaan nederliggen en inslapen, maar tot dezulken die waken, wandelen, voorwaarts gaan en ijlen naar het doel dat zij zich hebben voorgesteld. Daar hij de prior Jacobus Spreng veel over Maarten Luther hoorde spreken, begaf hij zich in 1521 naar Wittenberg, werd daar in het Augustijner klooster toegelaten, door Luther met blijdschap ontvangen en begon onverwijld met ijver te studeren. De Hervormer, die dikwijls met hem sprak, was getroffen over zijn bekwaamheden en zijn geloof en oordeelde hem de eerbewijzen van de hogeschool waardig. Hendrik legde zich vooral op de studie van de mens toe en drong in de diepte zijner natuur door. Hij deed daar ontdekkingen die hem verschrikten; hij was getroffen over de heiligheid van de Goddelijke wet. Hij erkende dat hij haar geboden niet kon vervullen er met gesloten mond ter aarde vallende, beleed hij voor zichzelf schuldig te zijn. Maar toen weldra Christus aan zijn ziel was geopenbaard geworden, had hij het hoofd weder opgeheven en de Zaligmaker in al Zijn heerlijkheid aanschouwd. Sedert had hij met Christus geleefd en zich beijverd in Zijn voetstappen te wandelen.

Hendrik van Zutphen verzocht aan de hogeschool openlijk stellingen te mogen verdedigen om de graad van doctor in de theologie te erlangen. De broeders van het Augustijner klooster, de hoogleraren, de studenten en andere inwoners van Wittenberg kwamen bijeen om hem te horen. Van Zutphen nam het woord. "Toen de mens," sprak hij, "zich had afgekeerd van 't Goddelijk Woord, waarin het leven is, is hij terstond gestorven, dat wil zeggen, van Gods Geest beroofd geworden.

"O, goddeloosheid van de wijsbegeerte die ons wil diets maken dat deze dood van de ziel, waardoor wij zijn aangetast, een leven is. O, ijdelheid van het menselijk hart, hetwelk, door de kennis Gods niet als het hoogste goed te beschouwen, maar liever eerre blinde wijsbegeerte te willen volgen, op de paden des verderfs verdoold raakt en voortijlt! Dewijl er niets goeds in de wortel is, is er ook in de vruchten niets dat niet met het gif bezoedeld is.

"De oordeelvellingen over zedelijkheid, die de mensen aan elkander naaien, zijn

slechts vijfbladen, bestemd om hun schande te bedekken.

"De mens is dus tweemaal gestorven, eens omdat zijn natuur zodanig is en andermaal omdat hij, door de wijsbegeerte onderwezen durft zeggen: Ik leef."

"De wet scheidt de zonde niet, maar doet haar krachtig te voorschijn treden, gelijk de zon de stank uit een lijk doet opgaan."

"De wet is een zwaard, dat ons met geweld uit het paradijs drijft en doodt."

"Het geloof is een standvastig getuigenis van Christus' Geest, die aan onze geest getuigt dat wij kinderen Gods zijn."

De hoorders hadden merendeels bij eigen ervaring de zekerheid verkregen van de waarheden die de Bataaf beleed, maar allen roemden de kracht waarmee hij ze voorstelde en de schitterender stijl waarin hij zijn gedachten voordroeg. Hij vervolgde: "Christus is de Dienaar en de Heer van de wet, die, terwijl Hij onder het gewicht van de zonde bezwijkt, haar wegdoet, haar verre van ons werpt en te niet doet; Hij is de prooi des doods en de strik die Hem met een enkelen slag insluit. Hij is de gevangene van de hel en verbreekt haar poorten. Verga dat geloof hetwelk sluimert en slaapt, en niet krachtig tot liefde dringt en drijft; indien gij waarlijk het geloof hebt, vrees dan niet, want gij hebt de liefde!"¹

Na aldus een goed getuigenis te hebben afgelegd van zijn geloof, verliet Hendrik van Zutphen Wittenberg, ging naar Dordrecht, vervolgens naar Antwerpen en werkte daar ijverig. In de cel zijner broeders, de Augustijnen; in het refeutoire; als hij naar de kapel ging en van daar terugkeerde; steeds hield hij niet op de monniken te vermanen uit de Schriften de schatten te putten die hem rijk hadden gemaakt. Hij predikte met zoveel kracht dat de kerk van de Augustijnen de schare die derwaarts kwam niet kon bevatten. Geleerden, onwetenden, regeringspersonen, allen wilden hem horen. Hij was de grote prediker van zijn tijd; Antwerpen hing aan zijn lippen. Het schijnt dat hij destijds tot prior van de Augustijnen werd benoemd, ter vervanging van Spreng.

Maar hoe meer geestdrift sommigen toonden, hoe meer anderen in toorn ontstaken. Sommige monniken uit andere kloosters en sommige priesters met de inquisiteur Van der Hulst aan het hoofd, verbitterd over deze mededinging, wendden zich tot de Landvoogdes van de Nederlanden en stelden valse getuigen, die verklaarden ketterse woorden uit zijn mond te hebben gehoord. Te gelijkertijd trachtten zij het volk op te ruien.

"Doch God, zei Van Zutphen nog, verhinderde alle opschudding, hoe sterk de aansporingen ook waren."

Van der Hulst had te Brussel de kerker reeds gereed doen maken waarin hij hem dacht op te sluiten. Hij wachtte hem.

Op St. Michielsdag (29 September) werd Hendrik gevat; de dienaren van de inquisiteurs legden hem enige geloofsartikelen voor, aan zijn toespraken ontleend, en stonden er op dat hij ze herriep. Doch hij antwoordde met onverschrokken moed en begreep van dat ogenblik af dat hij niets anders dan de dood te wachten had. Het was in de morgen; men vreesde voor het volk; de inquisiteurs besloten de nacht af te wachten om hem naar Brussel te vervoeren. De gevangene bleef dus de ganse dag ongemoeid tussen vier muren, peinzende en zich voorbereidende om zijn leven af te leggen. Eensklaps liet zich een groot rumoer horen. Des avonds, toen de zon was ondergegaan, zag men mannen, zelfs vrouwen, die gewoonlijk beschroomd zijn, maar die de liefde voor Gods woord moedig had gemaakt, van alle kanten toelopen en het klooster omringen. De meest voortvarenden stieten de deuren open; de menigte drong

¹ Wij geven slechts een gedeelte van de merkwaardige stellingen van Hendrik van Zutphen (Gerdesius, III App., bl. 16).

het klooster binnen. Enige mannen en enkele vrouwen begaven zich naar Hendriks kerker, namen hem bij de hand, brachten hem in het huis van een zijner vrienden en verborgen hem. Drie jaar verliepen zonder dat iemand zijn schuilplaats vermoedde. Zijn vijanden bewogen hemel en aarde om hem op te sporen en doorzochten alle hoeken en gaten. Zij ontboden zijn vrienden en vroegen hun onder bedreiging of zij de plaats wisten waar hij verborgen was. De vlucht alleen kon hem van de dood redden.

"Ik zal naar Wittenberg gaan," zei hij. Het grote bezwaar was om uit de stad te komen; hij ontsnapte evenwel en bereikte Enkhuizen, een stad in Holland, waar hij zich in het Augustijner klooster begaf. Er kwam bevel om Hendrik te vatten, te binden en naar Amsterdam voor Margaretha te brengen. Juist had hij Enkhuizen verlaten en kwam toen te Amsterdam. In aller ijl vertrok hij uit de stad en begaf zich naar Zutphen, zijn vaderstad. Daar echter werd hij weldra herkend en gevat. Hij verscheen voor de kerkelijke rechters.

"Wie zijt gij? Van waar komt gij? Waar gaat gij heen?" vroeg men hem. "Zijt gij niet hier gekomen om te prediken?"

"Wanneer u dit aangenaam is," zei hij, "zal ik het met groot genoegen doen."

"Vertrek," riepen zijn verbitterde rechters. Hij vertrok naar Bremen. Hij bracht daar enige tijd door zonder dat iemand vermoedde wie hij was, maar toen goedgezinde burgers hem hadden leren kennen, verzochten zij hem te prediken. Hij deed het op Zondag van Sint Maarten in 1522 en werd dadelijk door de stedelijke regering ontboden.

"Waarom hebt gij gepredikt?" vroegen hem de kanunniken.

"Omdat Gods Woord niet gebonden moet worden."

"Jaagt hem uit de stad," zeiden de kanunniken tot de magistraten. Deze antwoordden dat zij het niet konden en Hendrik ging voort met prediken. Nu verlangden de edelen en de prelaten van twee diocesen dat hij aan de bisschop werd overgeleverd, en nodigden de aanzienlijken van de stad en de gildemeesters uit zich daartoe met hen te verenigen. Allen antwoordden: "Nooit hebben wij uit zijn mond iets anders dan het zuivere Evangelie gehoord."

Hendriks prediking werd steeds krachtiger en het gevaar vermeerderde voortdurend.

"Ik zal Bremen niet verlaten, tenzij men mij door de sterken arm er uitzet," zei Hendrik. Hij bleef dus te Bremen het Evangelie met vuur en met gewenst gevolg verkondigen. "Christus leeft," zei hij, "Christus is overwinnaar, Christus regeert."

Eensklaps hield deze voorspoed op. Naar Holstein geroepen, begaf hij zich derwaarts, predikte er met kracht, doch daags na het feest van de Ontvangenis luidde men het *Ave Maria* midden in de nacht, vijfhonderd door de monniken opgeruide boeren belegerden hem, lichtten hem van zijn bed, bonden hem de handen op de rug, sleurden hem bijna naakt over ijs en sneeuw in een scherpe koude, sloegen hem dood met een knots en verbrandden hem. Wij hebben dit droevig einde verhaald in de geschiedenis van de Duitse hervorming. Luther verhaalde, en beweevende zijn marteldood.

Een klooster, waar Spreng en Zutphen uit waren voortgekomen, kon niet blijven bestaan. Door de inquisiteurs werd de sluiting verkregen. Al de broeders werden uit het klooster gezet. De landvoogdes van de Nederlanden zelve leende aan die bedroevende handeling van de geloofsonderzoekers de hand. Degensen, die uit Antwerpen waren, werden in het huis van de Bégards, anderen elders opgesloten; enige weinigen die het Evangelie hadden verloochend, werden in vrijheid gesteld. Het heilige sacrament werd plechtig van deze ketterse plaats weggenomen en in grote statie naar de kerk van de heilige maagd overgebracht, waar de Landvoogdes van de Nederlanden, de tante van Karel V, zich bevond, om het met groot eerbetoon te

ontvangen. De gehele inboedel van het klooster werd verkocht; de kerk en de kloosters werden gesloten en de toegangen versperd. Tenslotte werd het klooster in Oktober 1522 gesloopt en geslecht. Deze verwoestingen moesten aan allen en in 't bijzonder aan de monniken leren Gods Woord niet te lezen en het vooral niet te prediken.

Drie van de Augustijner monniken onderscheidden zich door hun geloof, **Esch, Voes en Lambert**. Elders hebben wij hun treffenden en edele marteldood medegedeeld en het schone lied door Luther te hunner ere gedicht. Maar het hielp niet of men hen, die voor een nieuwen dag ontwaakten, verbrandde; er waren er velen die niet langer slapen wilden.

Holland en andere noordelijke gewesten begonnen de plaats in te nemen, die zij later als Verenigde provinciën zouden vervullen.

Te Delft bracht **Frederik Canirmius** door enige toespraken in het gymnasium gehouden, de zaak van de monniken aan het wankelen; de tegenstanders beijverden zich door bevelen, brieven en deputaties zijn stem te onderdrukken; maar de moedige Canirmius had met fierheid gezegd: "De Heer zal bewerken dat deze zwangere berg slechts een muis bare."

"O, riep hij uit, "indien het ons slechts geoorloofd ware in het openbaar te prediken, zou de zaak van de monniken verloren zijn!" Doch met de dag vermeerderden de hinderpalen en scheen de ondergang van het kloosterdom verder af. Canirmius verloor de moed niet. "De Heer trekt Zijn hand terug," zei hij, "sedert wij aan onze inspanning enig gewicht hechten. Maar wanneer Hij ziet dat wij ons met onze gehele ziel op Hem verlaten, als de enige hope Israëls, zal men Hem eensklaps in zijn kerk aanwezig zien."

Er had zich in deze gewesten een Christelijk driemanschap gevormd; in 's Gravenhage verbreidde de directeur van het gymnasium, **Willem Grapheus**, het Evangelie onder zijn leerlingen en degenen die hem omringden, door in plaats van de valse godsdienst het levende geloof in Christus te stellen.

Een verstandig rechtsgeleerde, **Cornelis Hoen**, een uitstekend man, zegt Erasmus, en **Johannes Rhodius**, directeur van de Utrechtse school, leenden hem de hand. Zij werkten gemeenschappelijk en aan hen schrijft men de overzetting in de volkstaal toe van het in 1523 uitgegeven Nieuwe Testament. De behoefte aan een innige vereniging met Christus kenmerkte deze drie Hollanders.

"Onze Heere Jezus Christus," zei Hoen (in 1521) "heeft, waar Hij de Zijnen de vergeving hunner zonden toezegt, een onderpand aan zijn belofte toegevoegd, opdat hun geloof niet wankelen zou. Evenals een bruidegom die een verbintenis wil bevestigen zijn bruid een ring schenkt en tot haar zegt: "Neem hem aan, ik geef Mijzelf aan u"; evenals de bruid, die dezen ring ontvangt, gelooft dat haar bruidegom haar toebehoort, haar hart van alle mannen afkeert en alléén hun bruidegom wenst te behagen. Evenzo moet ook wie het Avondmaal, dat dierbaar onderpand door hetwelk de Bruidegom wenst te betuigen dat Hij zichzelf aan hem geeft, vast geloven dat Christus zich voor hem heeft overgegeven en moet bijgevolg zijn hart van alles afwenden wat hij tot dusver heeft liefgehad, niets en niemand dan Christus zoeken, zich alleen bezighouden met hetgeen Hem welgevallig is en al zijn bekommernissen op Hem werpen. Dat wordt genoemd Christus eten en Zijn bloed drinken."

Deze woorden voldeden Luther niet geheel; maar Zwinglius keurde ze zeer goed. Te goeder ure werd de Gereformeerde type die van Holland. Deze drie Hollanders

verbreidden in vrede het Evangelie elk in zijn bijzondere kring, toen eensklaps een storm over hen losbrak. Hoen en Grapheus werden gevat en in de gevangenis geworpen, zonder dat men hun zaak onderzocht. Beide mannen, vijanden van gedruis en ophef, nooit over zichzelf sprekende, ijverig in hun roeping, gelovende dat de waarheid in vrede moet worden gezaaid, hadden zich nooit voorgesteld dat enig gevaar hen treffen kon, en in één oogopslag bevonden zij zich in een kerker. Zij waren verbaasd.

"Iedereen weet," zei Grapheus, "met welk een ijver ik mij altijd op het onderwijs van de jeugd heb toegelegd, doch zonder haar de ceremoniën als het wezen van de godsdienst voor te stellen. Dat is mijn misdaad!" Na drie maanden stelde de Hollandse graaf, die deze drie aanzienlijke mannen zeer hoogachtte, zich borg voor hen. Zij werden naar 's Gravenhage vervoerd, waar hun de stad tot gevangenis werd aangewezen. Enige tijd daarna ontsliep Hoen in vrede en tegen het einde van het tweede jaar werd Grapheus in vrijheid gesteld.

Er waren in de Nederlanden mannen meer beslist in hun geloof dan de drie geleerden. Te Groningen, waar zich de leraar **Frederik** bevond, dien Erasmus een tweede Augustinus noemde, tastten de doctor in de rechten **Abring**, en de doctoren in de letteren **Timmerman, Pistoris en Lesdorp** de pauselijke heerschappij krachtig aan: "Wij ontzeggen de Roomse paus, zeiden zij, dat zwaard hetwelk men hem toekent."

Over de ketters sprekende, zegt Christus: "Wacht u voor hen" (Matth. 7: 15); maar niet: "Vermoord en worg hen, Christus heeft leraren, geen landvoogden aan Zijn Kerk gegeven." Zo spraken, met verachting van het gevaar, deze doortastende leraren. De onverschrokkenheid was voorzichtigheid en behaalde de zegepraal.

Doch deze gevallen waren zeldzaam; inzonderheid in het Zuidelijk deel van de Nederlanden.

De ogen van de tegenstanders van de Hervorming schijnen in het Zuiden meer geopend te zijn geweest dan in het Noorden. Er was te Antwerpen (1524) en in de omliggende streken een groot aantal mannen van allen rang, die smaak begonnen te krijgen in het Goddelijk Woord dat Spreng, Hendrik van Zutphen en anderen hadden verkondigd. Toen de prediking van een vroom Augustijner monnik verboden was geworden, kwamen zij die het licht begeerden overeen, des Zondags nabij de Schelde op een sloopstimmerwerf samen te komen, in de overtuiging dat wanneer de mensen zwegen zelfs de stenen zouden spreken. De vergadering kwam bijeen, er was geen prediker, maar na enige ogenblikken stond een jongman waarschijnlijk een zeeman, op. Hij heette **Nicolaas**, en Gods Woord, dat hij had aangenomen, leefde in zijn hart. Toen hij al die arme lieden bijeen zag op deze eenzame plaats met een brandende begeerte om hun zielen te voeden, zonder er spijze te vinden, herinnerde Nicolaas zich de vijf duizend mannen, die zich zonder levensmiddelen in de woestijn bevonden (Matth. 14: 14—21); hij ging naar de rivier, stapte in een boot, teneinde door de menigte beter te kunnen worden verstaan, en las dat gedeelte uit het Evangelie voor, waar verhaald wordt dat Jezus de hongerigen verzadigde. Dit woord zei hem dat Gods macht niet aan de uitwendige middelen gebonden is en dat het geheel hetzelfde voor Hem is of er weinig of veel voorhanden is om Zijn volk te stichten. En waarlijk, God zegende Zijn Woord dermate dat allen die het hoorden verzadigd werden. De aan de oever staande schare, die hem met instemming had aangehoord, ging uiteen.

Toen het gerucht van deze prediking zich in de gehele stad verspreidde, besloten de vijanden van de Hervorming, die zeer verbitterd waren, zich van Nicolaas te ontdoen, maar in 't geheim, uit vrees voor het volk de volgenden dag werd de samenzwering ten

uitvoer gebracht. Een bende hunner handlangers overvalt in stilte de jongeman, twee of drie grijpen hem aan, terwijl anderen een groten zak ophouden. Met geweld steken zij Nicolaas daarin, binden de zak met een koord dicht, dragen die vervolgens naar de rivier en werpen hem in het water. "Dewijl hij er van houdt om op de Schelde te prediken, doe hij het thans naar hartelust!"

Toen de straoefening was afgelopen, droegen de rampzaligen er roem op. Deze misdaad vervulde de eerlijke harten met afschuw en de vrienden des Evangelies beseften de gevaren die hen omringden.

Somwijlen veroorloofde men aan de geestelijken meer dan aan de leken. Te Meltza, bijna drie uren van Antwerpen gelegen, tastte een welsprekend prediker de Roomse bijgelovigheden krachtig aan, zonder misschien de gehele Evangelische leer goed te kennen. De menigte zijner hoorders was zo groot dat hij op het veld moest prediken.

"Wij, andere priesters," zei hij eens, terwijl hij over de mis sprak, "zijn erger dan de verrader Judas. Want Judas verkocht de Heere Jezus en leverde hem over, terwijl wij Hem u wel verkopen maar wij leveren Hem u niet." Men was sedert lang aan die puntige gezegden gewoon en vreesde ze minder dan een ernstig en levend woord.

Er waren overigens onder de hoge geestelijkheid in de Nederlanden verlichte mannen, die, zonder aan de zijde van de Hervormers te staan, de wegen voor de Hervorming bereidden. De bisschop van Utrecht, **Philips**, behoorde tot dezen. Hij wijdde het begin van de dag aan het gebed en bediende zich vooral gaarne van de woorden van de Bijbel om te bidden. Hij had verscheiden malen de heilige boeken doorgelezen en Erasmus roemde zijn wijsheid en de reinheid van zijn zeden. Hij was bovenal getroffen over de wanordelijkheden, waartoe de ongehuwde staat van de priesters en monniken aanleiding gaf en drukte de hoop uit dat nog bij zijn leven elke verplichte onthouding van het huwelijk bij algemene toestemming van de bisschoppen en priesters zou afgeschaft worden.

Dit bleef niet zonder uitwerking en in Holland, Brabant en Vlaanderen verlieten vele monniken de kloosters. Een groot aantal inwoners dezer gewesten omhelsden de Hervormde leer. Grote vergaderingen werden buiten de stad Antwerpen gehouden, ondanks de plakaten van Karel V. Maar het zou lichter geweest zijn de zonnestrallen tegen te houden dan te verhinderen dat het licht des Evangelies in de harten doordrong.

Ongelukkig vond de Evangelische arbeid tegenstanders in personen van wie men niet gedacht had. Op zekere dag meldt zich een man, uit de Nederlanden komende bij Luther aan en zegt op hoogdravende en tevens ruwe toon tot hem: "God, die de hemel en aarde geschapen heeft, zendt mij tot u!"

"Alweer een!" denkt Luther, "al die sterke geesten worden gedrongen door de begeerte om een lans met mij te breken.

"Wat verlangt gij van mij?" vroeg hij de Nederlander.

"Ik verzoek u," antwoordde hij, "de boeken van Mozes voor mij te lezen."

"En welk teken hebt gij," zei de Hervormer dat het God is, die u tot mij zendt."

"Dat teken staat in het Evangelie van Johannes," zei de Nederlander.

Luther had er genoeg van. "Goed," zei hij, "kom een andere keer terug; de boeken van Mozes zijn te lang dan dat ik tijd zou hebben ze nu voor u te lezen."

De profeet kwam inderdaad terug, zijn godsdienst was een zeker met illusionisme opgesmukt rationalisme. "Ieder mens," zei hij, "heeft de Heilige Geest, want Deze is niet anders dan onze rede. Er is geen hel, ons vlees alleen is veroordeeld, en elke ziel

zal het eeuwige leven hebben."

Verschrikt schreef Luther terstond aan de Christenen te Antwerpen. "Ik bespeur" zei hij, "dat er dwaalgeesten onder u zijn en ik wil door mijn stilzwijgen geen kwaadziek laten verbreiden, dat ik had kunnen voorkomen. Onder het pausdom hield satan zijn hof in vrede, maar nu Hij die de sterkste is (Christus) gekomen is en hem heeft overwonnen, is satan woedend en maakt misbaar. Indien dus een dier mannen u over hoge en moeilijke door hen opgeworpen vragen komt onderhouden, zeg hem dan: "Wat God ons openbaart is ons voldoende." Schertst gij met ons dat gij ons in dingen wilt doen indringen die gij zelf niet weet. De duivel tracht nutteloze en onbegrijpelijke vraagstukken op de voorgrond te dringen teneinde de zwakke geesten de rechte weg te doen verlaten. Wij hebben ons leven lang genoeg te doen, indien wij Jezus Christus goed zoeken te leren kennen; laat ons alle ijdel geklap laten varen."

De Nederlandse Christenen deden winst met deze raadgevingen. Een groot aantal mannen, zelf door het Evangelie verlicht, verlichtten er anderen door. Deze onbekende mannen waren **Gerrit Wormer, Willem van Utrecht, Pieter Nannius, Laurens, Herman Coq, Nicolaas Quicquius**, de geleerde **Wouter Delenus** en aan het keizerlijke hof Filippus van Lens, secretaris van Brabant. Ondanks al de pogingen van de *sensura sacra* verspreidde zich het licht van alle zijden en er vormde zich een volk van gelovigen, dat een volk van martelaren stond te worden.

TIENDE HOOFDSTUK.

De hoekstenen. (1525 1528).

Trachtte Rome eeuwen lang het nieuwe volk, 't welk het Evangelie in het Oosten van Europa, in Hongarije, deed geboren worden, te verpletteren, aan de Westelijke grens van het Europese vaste land bevond zich een volk, hetwelk Rome met nog meer geweld poogde te vernietigen. De Nederlanden zouden de schouwplaats zijn door de ketterjagers van het Pausdom uitgekozen om er op groter schaal hun grootste misdaden te begaan. Een vorst die zich somwijlen verdraagzaam toonde, Karel V, was degene van wie de wrede bevelen zouden uitgaan, en zijn opvolger zou hem in de verwoestingkunst overtreffen.

Karel V had merkwaardige hoedanigheden. Hij was werkzaam, verstandig, staatkundig, moedig, krachtdadig en beraden. Hem ontbrak echter een verheven geest; hij was zonder geloof, zonder mededogen, zonder gerechtigheid, overgegeven aan alle soorten van onmatigheid, inzonderheid in tafelgenot; hij at niet, maar verslond, en zijn uitspattingen verhaastten zijnen dood. En terwijl hij er generlei bezwaar in zag de grootste geboden van God te overtreden, was hij er des te meer op bedacht de koude en onbeduidende ceremoniën in acht te nemen. Alle dagen gebruikte hij wijwater en liet de mis voor zich zingen. Hij riep de heiligen aan, en toen hij zijn testament schreef, beval hij, om van de vergeving zijner zonden meer zeker te zijn, zijn ziel niet alleen aan God, maar aan de gebenedijde maagd Maria, aan de gebenedijde St. Petrus, St. Paulus, St. Joris, St. Anna, en in 't algemeen aan alle mannelijke en vrouwelijke heiligen, en aan de boetvaardigen moordenaar (die met Jezus gekruist werd). Hij liet de geboden Gods openbaar afkondigen, trachtte ze voor het uitwendige te houden gelijk zekere Joden, maar hield ze niet met zijn hart en zocht grote overtredingen te bedekken door enige "ijdele boetedoeningen."

Zijn zoon Filips en anderen die na hem de Spaanse troon bekleedden hebben insgelijks en op nog meer in 't oog lopende wijze dit huichelachtige en schandelijke stelsel in praktijk gebracht. Karel was niet schijnheilig uit dweepzucht; hij zag er niet tegen op de heilige vader zelf in de gevangenis te werpen. In 't wezen van de zaak maakte hij niet veel onderscheid tussen het Evangelische en het Roomse geloof, maar met een scherp oordeel begaafd zag hij in dat de leer die de dwingelandij van de pausen weerstond, in zekere gevallen wel eens de dwingelandij van de vorsten kon tegenstaan en vreesde dat wanneer eenmaal de vrijheid in de Kerk tot stand was gekomen, men eindigen zou met ze ook in de Staat te willen invoeren. En dat was in zijn oog de misdaad van de misdaden. Bovendien was Karel, ofschoon zijn staatkundige plannen hem dikwijls tot sparing van de Protestanten hebben geleid, zeer zeker een beslist vijand van de Hervorming. Hij achtte het bezwaarlijk haar in deze tijd in Duitsland te verwoesten, waar hij geen oppermachtig gebied was en indien hij het gedaan had zou hij zijn macht geschaad hebben. Maar zo was het in de Nederlanden niet; terwijl hij het keizerschap verkregen had door de vrije keuze van zijn gelijken, bezat hij de Nederlandse gewesten door recht van geboorte en was hij besloten ze naar zijn goeddunken te bejegenen. Hij beweerde dus daar naar welgevallen te kunnen handelen.

De edelmoedige bewoners van die gewesten bezaten oude vrijheden en stelden ruimschoots hun schatten ten dienste des keizers; doch deze vorst was niet van zins

zich door hun rechten zo min als door hun gaven te laten binden. Hij zal hen worgen, verbranden, verpletteren op elke wijze. **Dertig duizend**, enigen zeggen **vijftig duizend** mensen werden in de Nederlanden onder de regering van Karel V als ketters omgebracht. Hij maakte daartoe niet veel beweging. zijn secretarissen stelden afgrijselijke plakaten op, die stilzwijgend in de straten der stad aangeplakt, wrede straffen aankondigden, de vreedzame burgers met schrik vervulden, en weldra een menigte slachtoffers maakten. De edelste zijner onderdanen werden verbrand, verdronken, levend begraven, geworgd wegens het lezen van Gods Woord en de handhaving van de leer, die het onderwijst. De wreedste wijze van handelen was de beste. Zo moet deze grote vorst, die door zo vele stemmen verheerlijkt is, en nog wordt, wel verre van met ere gekroond, door het nageslacht met het teeken van de verwerping gemerkt worden.

Karel vond medewerkers zowel in de **paus Clemens VII** als in enige hoofden van het land. Een aanzienlijk man, **Karel van Egmond**, hertog van Gelder, een eierzuchtig en gewelddadig man, die zijn leven (hij telde bijna zestig jaar) in onophoudelijke beroeringen en oorlogen had gesleten, droefgeestig en somber van aard, die van verdriet dacht te sterven, toen in 1538 zijn hertogdom aan de hertog van Cleef werd gegeven, - Egmond behoorde onder degenen die niet zonder reden vreesden dat de godsdienstige verandering een staatkundige verandering na zich zou slepen. Beducht voor de vorderingen van de Hervorming, verzocht hij de paus om hem te winnen voor de oorlog die hij wilde ondernemen. "Wij kussen zeer onderdanig uw voeten, o zeer heilige vader," zei hij tot hem, "en doen u opmerken dat aangezien de verderfelijke ketterij van Luther, o smart! van dag tot dag zich uitbreidt en versterkt, wij ons beijveren haar uit te roeien. Wij zijn op het diepst bedroefd dat enige vorsten, onze naburen vele dingen veroorloven die zij bestraffen moesten. Daarom smeken wij Uw Heiligheid hun meer waakzaamheid te gelasten, opdat het beest met vele hoofden de Kerk van Jezus Christus niet verslinderde. En dewijl de geestelijken zelf zijn aangetast en wij de hand niet aan de gezalfden des Heeren durven slaan, verzoeken wij u ons toe te staan hen te dwingen tot de goeden weg terug te koeren en indien zij zich niet bekeren hen op het zwaarst te straffen."

De paus liet zijn antwoord niet wachten. Een pauselijke brève van Clemens V, gericht aan Erhard van der Marck, kardinaal-bisschop van Luik, berichtte hem: "Wij zijn overtuigd dat er, om deze pest uit te roeien, een hoger gezag nodig is dan dat van de door Campeggio aangestelde inquisiteurs; wij verlangen dus van u dat gij al uw bekwaamheid en zorg aanwendt om het werk van de heilige inquisitie te ondersteunen en verlenen u volkomen gezag over haar. Beijver u dus van ganser harte, het onkruid uit te roeien dat het verfoeilijke Lutheranisme op de akker des Heeren heeft gezaaid. Nooit zult gij schoner gelegenheid vinden Gode te gehoorzamen en u bij ons aangenaam te maken."

De brève kon niet lang zonder gevolg blijven en, reeds toen, bevonden zich in de Nederlanden vele mannen en vrouwen die pijnigingen moesten verduren of de dood ondergaan omdat zij het Evangelie hadden beleden. Wij zullen daarvan enige voorbeelden aanhalen.

Te Woerden, een stad tussen Leiden en Utrecht gelegen, woonde een eenvoudig man, koster van de stiftskerk, welke betrekking hem een zeker aanzien schonk. Hij was wel onderwezen, godsdienstig, aan zijn betrekking gehecht en vervulde haar met ijver; maar zijn tederste genegenheden bepaalden zich tot zijn zoon Jan.

Jan de Bakker, in het Latijn Pistorius genoemd, studeerde aan de Utrechtse school onder Rhodius. Hij maakte er grote vorderingen in de letteren, maar leerde er ook iets

anders kennen. Het was het ogenblik van de herleving van het Christendom. De schitterende glans van de waarheid trof de jongeling; een helder licht verspreidde zich in zijn hart. Rhodius hechtte zich aan zijn jonge leerling en dikwijls zag men hen samen spreken als een vader met zijn zoon. De kanunniken in Utrecht vatten argwaan op. De beide Evangelischen werden bespied, aangevallen, bedreigd, voor Lutherse uitgemaakt, en men haastte zich de vader te schrijven dat zijn zoon tot ketterij vervallen was. De oude koster, verslagen over dit bericht en bevende bij de gedachte aan het gevaar dat zijn zeer beminde zoon bedreigde, ontbood hem terstond naar Woerden. Maar het kwaad dat hij wilde voorkomen groeide daardoor slechts aan. Vol ijver voor de verbreiding van de waarheid, liet Jan geen gelegenheid voorbij om haar aan zijn medeburgers te verkondigen. De aanslagen begonnen opnieuw, de vrees van de vader nam toe; hij zond zijn zoon naar Leuven om er zijn studiën in de letteren te voltooien, ook omdat deze stad voor het bolwerk van het pausdom gehouden werd. Maar er bestonden oude banden van gastvrijheid tussen de vader en Erasmus; mitsdien werd Jan onder de machtige bescherming van deze geleerde gesteld. Daar hij zich naar de begeerte van zijn vader wilde voegen, werd hij priester, ofschoon tegen zijn zin. Maar hij haastte zich van deze bediening partij te trekken om meer rechtstreeks de anti-Christelijke overleveringen te bestrijden en in wijder kring de kennis van Christus te verspreiden.

De Utrechtse kanunniken, die hem niet uit het oog verloren hadden, ontboden hem voor hen te verschijnen. Hij weigerde dit; en op deze weigering zette de schout van Woerden hem in de gevangenis. Doch de bisschop van Utrecht (Philippus) was gunstig voor het Evangelie gestemd. Jan herkreeg zijn vrijheid, en haastte zich om naar Wittenberg gaan. Hij leefde daar in vertrouwelijke omgang met Luther, Melancton en vele vrome jongelieden uit alle streken van Europa, en versterkte zich in het geloof. In Holland teruggekeerd, beledigde hij nóg krachtiger dan tevoren de Evangelische waarheid.

Nu veroordeelde het kapittel van Utrecht, welks inquisitoriale blik hem overal volgde hem tot een driejarige ballingschap en beval hem zich naar Rome begeven, teneinde zich daar aan boetedoeningen te wijden, geschikt om zijn dwalingen uit te roeien. Maar in plaats van naar Italië vertrekken, ging Bakker geheel Holland door om de verspreide Christenen en gemeenten te onderrichten, te versterken en op te bouwen. Hij bezocht Hoen en Grapheus die toen om de Evangelies wil vangen zaten en vertroostte hen. Zijn vader volgde hem, beide blijdschap en met vreeze, op zijn Christelijke pelgrimstochten. Hoewel hij vreesde dat Jans geloof zijn vervolging, zou na zich slepen, voelde hij zich toch er toe aangetrokken. Als de wolken dreigend waren, had de bevreesde grijsaard zijn zoon wel willen terugroepen; maar als geen enkele wolk de Evangelische dag scheen te zullen verduisteren, verblijdde zich de vader over de Godsvrucht van zijn zoon en juichte over zijn zegepralen.

Het was in 1523. Tot hiertoe had Jan de Bakker voor het uiterlijke tot de Roomse Kerk behoord. Hij begon zich af te vragen of hij zijn inwendige overtuiging en zijn uitwendige gedragingen niet in overeenstemming behoorde te brengen; men komt daar Me altijd toe bij de eerste stap. Bakker hield op met in de kerk dienst te doen; hij deed afstand van alle voordeel en voorrechten aan Rome verbonden. Begrijpende dat zijn priesterlijk leven in strijd was met het Evangelie, huwde hij; en zich het voorbeeld van Paulus herinnerende, die tenten maakte, begon de geletterde leerling van Rhodius zijn eigen onderhoud te verdienen met brood te bakken, de grond om te spitten en andere handarbeid te verrichten. Maar tevens predikte hij in gewone huizen en ontving al degenen, die troost en licht bij hem zochten. Een van Rome uitgaand bedrijf

vermeerderde. slechts zijn ijver. De paus, die zijn wankelende troon wilde stutten, had nieuwe aflaten bedacht, die niet als die van Tetzal werden verkocht, maar welke de priesters om niet zouden verlenen aan degenen die, op zekere tijden en plaatsen, een mis kwamen bijwonen. Toen die aflaten in Woerden werden aangekondigd, verhief Bakker zich tegen haar; hij ontsluisde het bedrog dergenen die ze uitdeelden, verkondigde luide de genade van Christus, versterkte de zwakken en stilte de verontruste gemoederen. De inwoners van Woerden, door zoveel ijver getroffen, begaven zich in menigte naar die nederige woning, waar zij de vrede Gods vonden, een Christelijke vrouw die in al hun smarten deelde en hun ellende trachtte te verzachten, een Godvrezend prediker, die zijn levensonderhoud verdiende door met eigene handen te werken. De gewone priester van de plaats, verbitterd dat men hem alleen liet staan, klaagde Bakker aan, eerst bij de plaatselijke overheid, vervolgens bij de Landvoogdes van de Nederlanden, en repte zódanig voeten en handen dat op zekere dag (in 1525) gerechtsdienaars hem op last van Margaretha grepen en te 's-Gravenhage in de kerker opsloten.

Toen de arme vader dit vernam, was hij als door een donderslag getroffen. Bakker, in een harde en eenzame gevangenis opgesloten, besepte het gevaar dat hem dreigde. Terwijl hij alles rondom zich beschouwde, zag hij geen andere verdedigers dan de Heilige Schrift. Zijn vijanden, die zich vreesachtig gevoelden tegenover zijn wetenschap, deden Godgeleerden en geloofsonderzoekers uit Leuven komen, en een keizerlijk commissaris werd door de regering belast te zorgen dat men de ketter niet spaarde. De Godgeleerden verstonden zich over het proces en ieder kreeg zijn rol. Het inquisitoriale hof nam zitting en de jeugdige Christen (hij was toen zeven en twintig jaar oud) verscheen er voor. Er ontstond zich een twistgesprek. Ziehier enige van de bevestigingen en ontkenningen, die toen te 's-Gravenhage gehoord werden:

Het hof. Er is bevolen dat ieder zich zal onderwerpen aan al de besluiten en overleveringen van de Roomse Kerk.

Bakker. Er is geen ander gezag dan de Heilige Schrift, en alleen van haar kan ik de leer ontvangen die zalig maakt.

Het hof. Weet gij niet dat juist de Kerk, door haar getuigenis, aan de Heilige Schrift haar gezag verleent.

Bakker. Ik wil geen ander getuigenis ten gunste van de Schrift dan dat van de Schrift zelve en dat van de Heilige Geest die ons inwendig overtuigt van de waarheden die de Schrift leert.

Het hof. Heeft Christus niet tot de apostelen gezegd: *Die u hoort, hoort Mij?*

Bakker. Wij zouden u zekerlijk horen indien gij ons bewijzen kondt dat gij door Christus gezonden zijt.

Het hof. De priesters zijn de opvolgers van de apostelen.

Bakker. Alle Christenen, uit water en geest geboren, zijn priesters, en hoewel allen niet in het openbaar prediken, offeren allen Gode door Christus geestelijke offeranden.

Het hof. Zie toe, de kettters moeten door het zwaard worden uitgerooid.

Bakker. De Kerk van Christus behoort alleen de liefelijkheid en de macht van Gods Woord aan te wenden.

Niet slechts een enkele dag, maar verscheiden dagen en in langdurige zittingen kwelden de inquisiteurs Bakker, waarbij zij hem inzonderheid drie misdaden ten laste legden: dat hij de aflaten veracht had, had opgehouden de mis te bedienen en gehuwd was.

De inquisiteurs wier pogingen door Bakkers standvastigheid alle tevergeefs waren,

bedachten nu hem de biecht af te nemen, in de hoop daarbij enige bekentenis te zullen verkrijgen. Men bracht hem in de biechtstoel, waar de biechtvader de boeteling ontvangt, en een priester ondervroeg hem zorgvuldig omtrent alle soorten van punten. Men kon slechts één antwoord van hem bekomen: "Ik belijd openhartig voor God," zei hij, "dat ik een zeer ellendig zondaar ben, van de verdoemenis en des eeuwigen doods waardig, maar tevens hoop ik, en heb ik zelfs het vaste vertrouwen, dat ik om de wille van Jezus Christus mijn Heer en enige Zaligmaker zeker de eeuwige gelukzaligheid verkrijgen zal." Nu verklaarde de biechtvader hem alle absolutie onwaardig en werd hij in een donker hok geworpen.

Zolang Philippus, bisschop van Utrecht, leefde, hadden de kanunniken Bakker wel vervolgd, maar hem niet durven ter dood brengen. Maar nu deze gematigde bisschop en vriend van de goedgezinden de 7 April 1525 overleden was, voelde het kapittel zich meer vrij en werd tot de dood van Bakker besloten. De tijding zijner aanstaande terdoodbrenging verspreidde schrik in de kleine stad, en van stonden af aan kwamen lieden van allen rang opdagen en rieden hem dringend de geëiste herroeping in te willigen. Maar hij weigerde standvastig en rustig, terwijl slechts één gedachte hem bij voorkeur bezighield, de toestand van zijn vader. De grijsaard had al de studiën van het proces gevolgd; hij had de standvastigheid des geloofs van zijn zoon gezien, en de alles te bovengaande liefde die hij tot Jezus Christus had, zodat niets ter wereld hem daarvan kon losrukken. Dit te zien had hem met blijdschap vervuld en hem zelf te meer bevestigd in het geloof. De inquisiteurs, die vurig verlangden Bakker tot herroeping te bewegen, meenden dat hun nog een middel overbleef. Zij begaven zich mitsdien tot de grijsaard en verzochten hem Jan over te halen zich aan de paus te onderwerpen.

"Mijn zoon," antwoordde hij, "is mij uiterst dierbaar; hij heeft mij nooit enig verdriet aangedaan, maar ik ben bereid hem Gode ten offer te brengen gelijk Abraham voortijds Izak offerde.

Toen verwittigde men Bakker dat het uur van zijn dood aanstaande was. "Dit bericht vervulde hem met een buitengewone, verwonderlijke blijdschap", zegt de kroniekschrijver. Hij las en overdacht in de nacht Gods Woord; vervolgens genoot hij een rustige slaap. Des morgens (15 September) deed men hem een planken verhevenheid beklimmen, men ontdeed hem van de priesterlijke klederen die hij had moeten aantrekken, men deed hem een geel kleed aan en zette hem een hoed van dezelfde kleur op het hoofd. Toen dit gedaan was geleidde men hem naar de rechtplaats. Toen hij een gedeelte van de gevangenis voorbijging, waar verscheiden Christenen om des geloofs wil waren opgesloten, werd hij bewogen en riep met luider stem: "*Broeders, ik ga de marteldood sterven. Hebt goeden moed als getrouwe krijgsknechten van Jezus Christus en verdedigt de waarheden des Evangelies tegen alle ongerechtigheid.*"

De gevangenen sprongen op toen zij deze woorden hoorden, klaptten in de handen, hieven vreugdekreten aan en zongen eenstemmig het *Te Deum*. Zij besloten hun gezang niet te eindigen, vóór de Christenheld had opgehouden te leven. Bakker kon hen niet horen, doch deze liederen in overeenstemming met de gedachten van de bloedgetuige, klommen op tot voor de troon van God. Eerst zongen zij het *Magnum Certamen* (de grote strijd); vervolgens het lied beginnende met de woorden: *o Beata beatorum Martyrum solemnia* (O, welgelukzalige feest van de martelaren). Dit heilig concert was het voorspel tot het feest dat in de hemel zou gevierd worden. De martelaar besteeg de brandstapel, nam uit de handen van de scherprechter het koord aan, waarmede hij moest geworgd worden alvorens hij aan de vlammen werd

overgegeven, en terwijl hij het zelf om zijn hals sloeg, zei hij verheugd: *"O dood, waar is uw prikkel?"* Een ogenblik daarna riep hij uit: *"Heere Jezus, vergeef het hun, en gedenk mijner, o Zone Gods!"* De beul trok het touw aan en worgde hem. Daarna verteerde hem het vuur. De grote strijd was geëindigd, het feest van de martelaren was afgelopen. Zodanig was het sterven van Jan de Bakker; zijn vader bleef achter om hem te bewenen.

Jan de Bakker was niet de enige die getroffen werd door het vonnis des doods, hetwelk de hertog van Gelre aan de paus had verzocht. Een Carmeliter monnik van ongeveer vijftig jaar, **Bernard** geheten, bevond zich in het klooster zijner orde te Britz. Onversaagd Evangelieverkondiger, werd hij door de monniken verfoeid, wie het gelukte hem ter dood te doen veroordelen. Zijn terdoodbrenging was van zonderlinge omstandigheden vergezeld en gaf aanleiding tot een der, in de Roomse kerk zo vaak voorkomende legenden, boven welke al de Evangelischen nog niet verheven waren. Rome leende nog somtijds tint aan de Hervorming. Toen Bernard in het vuur was geworpen, doofde het vuur uit. Dit herhaalde zich driemaal; toen greep de beul een hamer en sloeg het slachtoffer dood. Tot zover is alles mogelijk, doch hier neemt het verhaal een andere vorm aan en gaat de geschiedenis in de fabel over. Toen het lichaam voor de vierde maal op de brandstapel werd geworpen, doofde het vuur wederom uit, en de toeschouwers bespeurden het lichaam niet meer, zegt men, zodat het gerucht werd verbreid, dat deze man Gods in de hemel was overgevoerd.

De dood van deze Godvruchtige mannen roeide het Evangelisch Christendom niet uit. Het in de Nederlanden gestrooide zaad was; overal ontkiemd en bracht te Antwerpen, en vooral te 's Hertogenbosch, rijke en machtige steden, vrucht voort.

"Te Antwerpen," zei Erasmus, "ziet men, ten spijt van 's keizers besluiten, het volk in menigte overal heentrekken waar men het Woord kan horen; dag en nacht moeten de rustbewaarders onder de wapenen zijn. 's-Hertogenbosch heeft al de Franciscanen en Dominicanen buiten zijn muren gezet", voegde de Rotterdamse geleerde er bij. De uitgebreide handel in de Nederlanden trok van alle zijden mensen daarheen van welke velen het Evangelie liefhadden. Deze gewesten, heeft men gezegd, geleken op een dal dat de wateren van groot aantal verschillende streken in zijn schoot ontvangt, zodat de gewassen die er zich bevinden voorspoedig ontwikkelen en de schoonste vruchten dragen.

Het jaar 1525 droeg de schoonste van alle. Reeds in 1523 was te Amsterdam het Nieuwe Testament in het Hollands uitgegeven. Het Oude Testament verscheen in 1525 te Antwerpen, en in hetzelfde jaar gaf **Liesveld** in dezelfde stad de gehele Bijbel uit. De Roomse Godgeleerden dreven wel is waar de spot met de zendelingen, die "belast zijn met in verre streken de bladen van een boek uit te strooien, die de winden men weet niet waar henen voert", maar juist die bladen, van de prediking van de Hervormers vergezeld, hebben de paus in de zestiende eeuw het midden en het Noorden van Europa ontnomen.

Evenwel begonnen de degelijkste personen van het hof, en inzonderheid de Landvoogdes Margaretha, een verlichte vorstin, die in oprechtheid de welvaart van de Nederlanden wenste, zich af te vragen van waar het kwaad kwam en of de dood van mannen als Bakker en Bernard het kon stuiten.

Erasmus en anderen antwoordden dat een hervorming van de priesters en de monniken, de hervorming welke Luther verlangde onnodig zou maken. Dit was een hersenschim; meer dan eens was, in verschillende eeuwen, deze hervorming beproefd.

Men had enige uiterlijke verbeteringen verkregen, doch zij was van korten duur geweest, omdat innerlijk de verborgen beginselen van het Christelijk geloof en leven niet hersteld waren. Evenwel beproefde de regering deze oppervlakkige hervorming. Margaretha wendde zich in het einde van September 1523 tot de Nederlandse overheden.

"Ziet toe," zei zij tot dezen, "dat de met fabelen vervulde leringen van de priesters en hun onreine zeden de welvaart van de Kerk niet in de waagschaal stellen." Zij deed meer, en zich tot de priesters zelve wendende, zeide zij tot hen: "Wij willen dat alleen denzulken worde toegestaan te prediken, die wijs, verstandig en zedelijk zijn.² Dat de priesters alles vermijden wat het volk tot aanstoot kan zijn, en dat zij niet zoveel tegen Luther, tegen zijn leer en die van de oude ketters prediken."

Zodanig waren de gevoelens van de verlichte Katholieken, maar nóch Margaretha nóch Karel V konden de Kerk hervormen. Hun brieven verwekten zelfs ontevredenheid en geklag. "Hoe! schrijft men aan de priesters de euvels toe, die door de Hervormers zijn veroorzaakt? Luther sticht het kwaad en de monniken moeten er de lasten de straf van dragen!" Het was inderdaad een straf voor hen, die zich in dezer voege beklagden dat zij moesten beginnen met wèl te handelen.

Na een vleugje van gezond verstand, raakte men weer opnieuw aan het dolen en ging men weer tot hardheid over; dat was gemakkelijker en redelijker in veler ogen; de pauselijke partij kreeg de overhand en riep uit alle macht dat er slechts één zaak te doen stond: de Evangelische leer uit te roeien! Een nieuw bevel werd in al de gewesten afgekondigd: elke openbare of besloten godsdienstige bijeenkomst werd verboden. Het lezen van de Evangelien, van Paulus' brieven en van andere godsdienstige geschriften werd verboden. Al wie in zijn huis of elders iets behandelde betreffende het geloof, de sacramenten, de paus en de conciliën werd met de zwaarste straffen bedreigd. Geen geschrift mocht worden gedrukt alvorens het was goedgekeurd en elk ketters boek moest verbrand worden. Dit bevel liet niet op uitvoering wachten, en men paste het zelfs toe op geschriften door de loffelijkste liefdadigheid ingegeven. Toen een Hollandse adellijke dame haren echtgenoot had verloren, verwekte deze beproeving een levendig medelijden bij **Gnapheus**. Hij schreef een boek waarin hij al de vertroosting voorstelde die de Evangelische leer aanbiedt en aantoonde dat die van de priesters daarvan verstoken was. Hij werd dadelijk gevat en in een klooster opgesloten, met niets dan brood tot voedsel, en tot drie maanden staf veroordeeld. De menslievende man gevoelde levendig de druk van de tijden waarin hij leefde, en zijn eigen smart en die van zijn tijdgenoten willende verzachten, begon hij in zijn cel een geschrift, aan 't welk hij tot titel gaf: *Tobias en Lazarus*. Daarin biedt hij allen Christenen de dierbaarste vertroosting en betoogt hoezeer zij zich bedriegen, die in de eerste Evangelische Christenen in de Nederlanden slechts meer of minder hevige tegenstanders van de pausen zien. "Aanvaardt de beproevingen gewillig en met een verblijd hart," zei hij "en gij zult er dadelijk de bron van waren en blijvende troost in ontdekken. Geef God gelovig de naam van Vader, en al wat gij uit Zijn hand ontvangt zal u goed voorkomen. Neem Christus door het geloof aan en niets zal u zozeer sterken als de beproevingen. De Vaderlijke liefde openbaart zich nooit beter dan in de kastijdingen, en juist te midden van de droefenissen schittert de glans van Gods Koningrijk."

Dit boek droeg heilzame vruchten en velen werden door de lezing er van tot de kennis van de waarheid gebracht. Gnapheus vervulde in zijn tijd de dienst van trooster.

² Document gedagtekend uit 's Gravenhage, 27 September van het jaar 1525.

Dit was niet de rol door Karel V gekozen. Toen hij de 15 Januari 1526 met Frans I de Madridse vrede sloot, verklaarde hij in de aanhef dat het doel van dezen vrede was "de gezamenlijke wapenen van alle Christelijke koningen, vorsten en potentaten te kunnen bijeen te brengen ter wering en vernieling van de ongelovigen en ter uitroeiing van de Lutherse sekte en van alle genoemde ketters die uit de schoot van de heilige Kerk getreden zijn." Men behoefde niet lang te wachten om te bespeuren dat dit besluit terdege ernst was.

Aan de oevers van de Zuiderzee, in de stad Monnikendam, woonde destijds een weduwe, **Wendelmoet Klaessen** geheten, dies de dood van haren levensgezel diep had betreurd, maar ook nog andere en bitterder tranen had geweend over de droevige toestand van haar ziel. Zij had de vrede gevonden, dien Christus schenkt, en zich aan de Zaligmaker verbonden met een standvastigheid en een moed, die sommige van haar vrienden stijfhoofdigheid noemden. De reinheid van haar levenswandel oefende in haar omgeving een heiligende invloed, en dewijl zij ronduit het volle vertrouwen uitsprak dat zij in Christus had, werd zij gevat, naar de vesting Woerden en kort daarna naar 's-Gravenhage gebracht, om aldaar geoordeeld te worden.

Naar de mate van de standvastigheid van haar geloof beijverden zich ook de priesters te meer om het haar te doen verloochenen. Onophoudelijk gingen monniken haar bezoeken en verzuimden niets om haar aan 't wankelen te brengen. Inzonderheid vielen zij haar aan over de transsubstantiatie en eisten dat zij de ouweltjes waarvan zij zich bij de mis bedienen als God vereren zou. Maar Wendelmoet, vast overtuigd dat hetgeen men haar als God voorstelde niets anders dan gewoon brood was, antwoordde: "Ik zal ze niet aanbidden, ik verafschuw ze." De priesters, vertoornd haar met zoveel onverzettelijkheid aan haar denkbeelden verkleefd te zien, verzochten haar bloedverwanten en vrienden alles te beproeven om haar van haar voorstellingen af te brengen, hetgeen zij ook deden.

Onder hen behoorde een edele dame die Wendelmoet hartelijk liefhad. Ofschoon deze beide Christinnen één van ziel waren, hadden zij toch verschillende karakters. De Hollandse dame was vol zorg en angst bij het gezigt van hetgeen haar vriendin te wachten stond en zei tot haar in de ontroering van haar hart: "Waarom niet gezwegen, o Wendelmoet, en hetgeen gij gelooft in uw hart bewaard, opdat de toeleg dergenen die u het leven willen benemen verijdeld worde?" Wendelmoet antwoordde met ongekunstelde en treffende standvastigheid: "Weet gij niet, o zuster, wat de woorden betekenen: *Met het hart gelooft men tot rechtvaardigheid en met de mond belijdt men ter zaligheid.*"

Op een andere dag zei een van haar bloedverwanten, na tevergeefs zich te hebben ingespannen om haar aan 't wankelen te brengen: "Gij houdt u als of gij de dood niet vreesdet; doch wacht slechts, gij hebt hem nog niet ondergaan." Terstond antwoordde zij met een vaste hoop: "Ik stem toe dat ik hem nog niet heb ondergaan, maar ik weet ook dat ik de dood niet smaken zal, want Christus heeft hem voor mij ondergaan en nadrukkelijk gezegd: "Zo iemand Mijn Woord bewaart, zal hij de dood niet zien in der eeuwigheid."

Een weinig later verscheen Wendelmoet voor het opperste gerechtshof van de Bataafsche Justitie en antwoordde dat niets haar van haren Heer en Zaligmaker scheiden zou. In haar gevangenhok teruggebracht, drong de priester er bij haar op aan dat zij biechten zou. "Doe het," zei hij, "terwijl gij nog in leven zijt." Zij antwoordde: "Ik ben reeds gestorven, en God is mijn leven. Jezus Christus heeft mij al mijn zonden

vergeven, en indien ik een van mijn naasten heb beledigd, verzoek ik hem nederig het mij te vergeven."

De 20^e November 1527 geleidden de gerechtsdienaars haar naar het schavot. Men had ter zijde daarvan zekeren monnik geplaatst, die een crucifix in de hand hield en haar verzocht het beeld te kussen ten teken van verering. Zij antwoordde: "Die houten Zaligmaker ken ik niet; Die, welken ik ken, Die is in de hemel en ter rechterhand van God, de almachtige Zaligmaker."

Langzaam beklom zij de brandstapel, en toen de vlammen haar insloten, sloot zij rustig de ogen, boog het hoofd, alsof zij ging slapen, en beval haar ziel aan God, terwijl het vuur haar lichaam tot as verteerde.

Nog andere offers werden gebracht. Onder hen behoorde een Augustijner monnik van Doornik, **Hendrik** geheten. Zodra hij het Evangelie had leren kennen en nu de ledigheid van het klooster niet meer kon uitstaan, begaf hij zich naar Kortrijk, een naburige stad, strooide er het zaad des geloofs en voegde, toen hij in het huwelijk was getreden, aan de prediking het voorbeeld van de huiselijke deugden toe. Te Kortrijk gevat, werd hij te Doornik gevangengezet. Hij werd veroordeeld, van de tekenen des priesterschaps ontdaan, ten vure verwezen, en op dit ogenblik overweldigde de blijdschap die hij nu bij zijn Zaligmaker zou genieten. Zijn ziel zozeer, dat hij, zonder zich om de priesters en rechters te bekommeren die hem omringden, met luider stem het schone oude, aan Ambrosius en Augustinus toegeschreven lied begon te zingen: *Te Deum laudamus. U, o God, U loven wij.*

Allen die zijnen brandstapel omringden verwijderden zich getroffen wegens de moed zijner ziel en de grootheid van zijn geloof. De Hervorming leerde zich dus in waarheid kennen als het *Hernieuwd Evangelie*, gelijk men het heeft genoemd. Zij was dat Evangelie door haar overeenstemming met de geschriften van de Apostelen maar om nog anderen redenen. Tegenover prachtige paleizen van een hooghartige hiërarchie deed zij in de vervallen Christenheid de apostolische armoede en nederigheid herleven. Te midden van de dood schiep zij het leven. Het licht scheen in de duisternis, de toewijding en de offerwilligheid plaatsten zich tegenover het egoïsme van monniken en priesters. Zij was een heilige godsdienst, heilig tot in het heldhaftige, en vormde Christenen, wier leven vol van goede werken gekroond werd door de zegepralende dood van het martelaarschap. Dit geloof, deze moed, deze doden waren een voorbereiding en een inleiding van de geduchte en onsterfelijke worsteling, die later de Nederlandse Kerk zou sieren. Zij waren slecht de kantstenen, die de kracht aanduiden waarmede dit volk aan de onderdrukking van het pausdom weerstand zou bieden. Zij vormden de verbinding tussen de onaanzienlijke muur, die het geloof de geringeren toen in deze gewesten optrok, en het luisterrijk gebouw, dat later daar verrijzen zou. Zij dienden als begin van een grote toekomst.

Overigens waren die levens en die doden geen op zichzelf staande gebeurtenissen; zij hielden niet op zich gedurende dit tijdvak van de Hervorming in alle landen te herhalen, en vervulden hen met heerlijkheid. Rome noch de filosofen hebben iets dergelijks voortgebracht.

ELFDE HOOFDSTUK.

De slachtoffers van Karel V. (1529-1535).

Karel V zette zijn plannen voort. Elk van de menigvuldige landen die hij onder zijn heersersstaf verenigde, had volgens de bijzondere inzichten van de meester zijn bestemming. De Nederland, waren het land waar zijn beslissend gezag en zijn willekeur zich moesten ontplooien. De keizer had zijn woeste beschikkingen reeds in het Madrids traktaat doen kennen, maar liet niet na er nieuwe bewijzen van te geven. De 20^e Januari 1529 sloot hij te Barcelona met de paus een overeenkomst beiden waardig. Daarin werd verklaard dat, "aangezien velen geheel en al van de Christelijke leer waren afgedwaald, de keizer en zijn broeder gebruik zouden maken van hun macht tegenover degenen die hardnekkig bij hun dwaling zouden volharden." Alle vorsten waren uitgenodigd zich bij dit "heilig verbond" aan te sluiten."

De 5 Augustus van hetzelfde jaar bevestigde de keizer in het Kameriks traktaat zijn besluiten tot uitroeiing van de Evangelische leer en in hetzelfde jaar werd een nieuw plakkaat, gedagtekend uit Brussel, de 14 Oktober, afgekondigd, bevelende "dat alle inwoners des lands vóór de 25^e November alle boeken en geschriften die met de denkbeelden van Luther overeenstemden, in handen van de plaatselijke schout moesten gesteld worden. Al wie dit niet deed, en wie ketters in zijn huis ontving, zou worden gestraft, hetzij met verbeurdverklaring zijner goederen, hetzij met de dood. Om echter, werd er aan toegevoegd, iedereen te doen beseffen met hoeveel barmhartigheid wij bewogen zijn, zullen degenen, die vanaf genoemde datum hun dwalingen belijden en afzweren, weder met de Kerk kunnen verzoend worden." Hiervan waren evenwel de wederafvalligen en de gevangenen uitgesloten. De wederafvalligen waren ten vure verwezen en wat de overige ketters betreft, zou mannen het hoofd worden afgeslagen en de vrouwen zouden tot de kuil veroordeeld, *levend begraven* worden. De helft van de goederen van de veroordeelden werd aan de aanbengers toegezegd. Zover ging het mededogen, dat, volgens de verzekering die hij daarvan gaf, het hart van Karel V vervulde. Was de onmenselijke straf die tegen de vrouwen werd bedreigd daaraan toe te schrijven, dat zij in het algemeen meer Godsvrucht aan de dag legden en door hun ijver de dienaren van Karel V meer verbitterden ? Dit is mogelijk en in elk geval strekt haar dit tot grote eer.

De keizer stond in de onderdrukking van de Nederlandse Evangelischen niet alleen. Karel van Egmond, hertog van Gelre, die zich destijds op het oude paleis van de stad Arnhem, aan de rechteroever van de Rijn, bevond, gaf daar de vrije teugel aan zijn woede tegen de Hervorming.

Er waren twee mannen van wie hij inzonderheid een afschuw had. De een was **Gerrit Goldenhauer**, van Nijmegen, correspondent van Erasmus, die vele inwoners van Gelderland tot de kennis van Christus had gebracht; de andere **Adolf Clarenbach**, een geleerd en welsprekend man, die moedig de Evangelische waarheid had verbreid.

Kort na het verbond van de keizer met de paus besloot de hertog alles te doen wat in zijn vermogen was om de tegenstanders van dein paus te verpletteren. "Ik wil," zei hij, "dat allen die met de Lutherse ketterij besmet zijn, jongelieden en grijsaards, vreemdelingen en inboorlingen, mannen en vrouwen, allen die in de omtrek van hun

huis, in herbergen, in bijeenkomsten iets gezegd of gedaan hebben dat naar ketterij riekt, zonder barmhartigheid, zonder aanzien des persoons, van hun goederen en hun leven zullen beroofd worden. Het derde deel hunner bezittingen zal voor mij zijn, het volgend derde voor de steden of andere plaatsen waar de misdaad gepleegd is, het laatste derde voor de aanbrenner."

Voorts had de dweepzieke hertog met eigen hand een besluit ondertekend, hetwelk deze barbaarse bepalingen inhield. Hij bleef niet bij zijn bedreiging; te Arnhem, Nijmegen en elders liet hij mannen, vrouwen en geestelijken vatten, en na hen verhoord te hebben, sommigen verdrinken, anderen onthoofden en verscheidenen verbannen. Betreffende de Evangelische boeken beval hij dat zij alle verbrand zouden worden.

In het paleis, waar deze bevelen getekend en besproken werden, bevond zich een jongeling die het pausdom weinig genegen was, en wie deze wreedheden niet smart vervulden; het was **Karel**, zoon van de hertog en een adellijke dame, die, veel beter dan zijn vader, vol eerbied was voor de deugd en bemind door alle welgezinden. Doch niets kon de drift van de ongelukkige Egmond beteugelen; steeds gejaagd, somber en woest, kon hij Clarenbach en Goldenhauer niet in zijn macht krijgen.

Doch eerstgenoemde, onwrikbaar in zijn belijdenis van de waarheid, werd nog in dat zelfde jaar, 1520, de 20 September, te Keulen levend verbrand. Goldenhauer week naar Straatsburg en werd later tot theologisch hoogleraar te Marburg benoemd.

Maar niets kon de regering van Karel V tot stilstand brengen. Integendeel spoedde zij zich voort, en zes dagen na die afkondiging van het laatste plakkaat werd **Willem**, een Christen uit Zwolle, omgebracht. Hij had een betrekking bekleed bij Christiaan van Denemarken en was met dez vorst mede naar België gekomen; en weldra leidden zekere Leuvense Godgeleerden, verontwaardigd over de Evangelische leer die hij beleed, hem doen vatten. Zij begaven zich tot hem.

"Hier zijn," zeiden zij tot hem, "enige artikelen, waaromtrent wij uw gevoelen vragen. Wij geven u twaalf dagen om ons te antwoorden, en indien gij dit weigert te doen," voegden zij op dreigendere toon daarbij, "zullen wij naar ons goeddunken met u handelen."

Toen Willem de artikelen, acht in getal, gelezen had, meende hij geen twaalf dagen nodig te hebben om er op te antwoorden en op staande voet rekenschap van zijn geloof afleggende, zei hij tot de Godgeleerden: "Eerwaarde leraren, ik geloof, wat de paus betreft, dat wanneer hij het tijdelijke zwaard hanteert, gehoorzaamheid aan de wettige overheid weigert en zich niet met het geestelijk zwaard, dat is het Woord van God (Ef. 6: 17) vergenoegt, hij geen macht heeft om de consciënties te binden of te ontbinden. Wat het vagevuur aangaat, elk Christen weet volkomen dat hij na zijn dood welgelukzalig zal zijn. Wat de aanroeping van de heiligen aanbelangt, wij hebben in de hemel niemand dan Christus als Middelaar, en aan Hem houd ik mij. Wat de mis betreft, zij is gewis geen offerande, want het bloed van Jezus Christus op het kruis vergoten is voldoende tot zaligheid van de gelovigen. Wat de boeken van Luther aangaat, ik beken er enige van te hebben gelezen, niet echter uit minachting van zijn keizerlijke majesteit, maar opdat ik, de waarheid lerende kennen, alle leugen zou laten varen."

De Leuvense doctoren, berucht door hun haat tegen het Evangelie, vernamen met verbazing die ongehoorde belijdenis, uit welke zulk eens opmerkelijke godsvrucht sprak. Gewis, zeiden zij, verdient zulk een belijdenis dat degene die haar doet ten vure worde veroordeeld. Een brandstapel werd dus opgericht te Mechelen, en Willem

levend daarop verbrand onder de jammerklachten van de Godvrezende lieden, die allen de dood van deze Christen beweenden.

Een jongeling uit Naarden, aan de Zuiderzee, niet ver van Amsterdam, studeerde aan de hogeschool te Leuven. Goedhartig en levendig, maar niet ijverig van aard, liet hij dikwijls zijn boeken rusten, bekommerde zich om geen orde of regel, lachte en dronk en verkwistte zijn geld. Hij kwam in Holland en in het ouderlijke huis terug; het schijnt dat het gezin een heilzame invloed op zijn geest oefende en dat hij over zijn gedrag begon na te denken. Eens, terwijl hij niet ver van de oever van de zee wandelde, viel hij eensklaps neder alsof hij door de bliksem getroffen was, en bleef uitgestrekt op de grond liggen. Of die val louter uit het lichaam voortkwam, dan wel zedelijke oorzaken had? De herinnering aan zijn misdrijven was er gewis niet vreemd aan. De jonge Hollander had dermate zijn bewustzijn verloren, dat degenen die op hem toeschoten en hem oprichtten meenden dat hij dood was en zijn roerloos lichaam naar zijn huis brachten. Men legde hem te bed; hij kwam van lieverlede tot zijn bewustzijn terug, doch was geheel veranderd. Hij gevoelde dat de zware slag, waarmede de hand des Heeren hem getroffen had, nodig was om hem tot gehoorzaamheid te brengen. Hij was beangstigd; maar de ontferming van Christus troostte hem, en van nu aan wandelde hij op de rechte weg. Was hij, evenals Paulus op de weg naar Damaskus, ter aarde geworpen, hij had ook evenals hij de stem van de Zaligmaker vernomen.

Het was in 1530. De keizerlijke landvoogd zond hem bevel om te 's Gravenhage te verschijnen; hij begaf zich gewillig daarheen en werd daar zo eenvoudig en waar bevonden dat men hem vrij liet heengaan; hetzelfde geschiedde een tweede keer; doch voor de derde maal wierp men hem in de gevangenis. Evenwel boezemde hij dengenen die hem omringden zulk een belangstelling in, dat zij hem de middelen aan de hand deden om te ontvluchten; hij weigerde er gebruik van te maken en werd ter dood veroordeeld. Hij begaf zich met blijdschap naar de gerechtsplaats met een hart vol liefde tot God en de mensen. Men hoorde hem een lied zingen tot lof van Hem, die hem tot zich riep door middel van een dood, die hem zo dierbaar was. Hij had niets bij zich, zelfs niet het kleinste geldstuk, en toen hij bij het schavot arme lieden bespeurde die van alles ontbloot waren, trok hij bedaard zijn schoenen en kousen uit en gaf ze hen. Zo waren de slachtoffers van Karel V.

Een verandering die in de regenkring van dezen vorst tot stand kwam scheen er ook een ten opzichte van de Evangelische Christenen te zullen te weeg brengen, en de vrienden van de Hervorming grondden daarop een blijde hoop. Margaretha, tante van de keizer, die gedurende tien jaar de Nederlanden met wijsheid maar ook met strengheid had geregeerd, stierf in 1531, en Karels zuster, Maria, koningin van Hongarije, volgde haar op. Deze vorstin achtte en bevorderde de letteren.

"Waarlijk, de wereld is omgekeerd," zei Erasmus, terwijl hij over haar sprak: "de monniken zijn onwetend en de vrouwen oefenen zich." Zij was een krachtige vrouw, van een heldhaftige geest, groot liefhebster van de jacht, maar zij jaagde met het Evangelie in de zak. Wij hebben haar in Hongarije leren kennen, en men zal zich de troostredenen herinneren die Luther tot haar richtte na de dood van haar echtgenoot.

Zij had het Evangelie in haar woning laten prediken bij gelegenheid van de Augsburgse Rijksdag en het hart van de Protestanten gewonnen die haar gematigdheid en haren godsdienstzin bewonderden. "Zij heeft de Evangelischen lief, zei men, en dikwijls brengt zij de toorn des keizers tot bedaren; zij bepleit hun zaak voor hen, ofschoon schuchter en schroomvallig."

Bij de paus en zijn aanhangers was zij verdacht, en men beschuldigde haar van ketterij. Toen de paus haren wandel had gadegeslagen beval hij zijnen zaakgelastigde zijn klacht bij de keizer in te dienen. "Zij begunstigt in het geheim de Lutherse partij," zei de nuntius tot Karel; "zij verlaagt de Katholieke zaak en stelt zich tegenover hetgeen uw dienaren doen". Men legt haar zelfas ten laste de keurvorst van Trève van het Katholieke verbond te hebben afgetrokken en de bisschop van Lavaar, gezant van Frans I, te hebben belet zich naar Duitsland te begeven om met de Roomse partij te raadplegen.

Maria van Hongarije kwam te Brussel aan, vestigde zich in het hofpaleis en het kostte haar weinig opmerkzaamheid om de moeilijkheid te beseffen van de toestand waarin men haar gebracht had. Zonder een gehele verlichte Christin en discipelin van de Hervorming te zijn, had zij toch het Evangelie lief en koesterde medelijden met de arme vervolgde Evangelischen. Van de andere kant was zij door haar broeder gezonden om zijn wetten tegen de Protestanten te doen uitvoeren, wetten die de keizer niet verzuimde dikwijls door nieuwe te bekrachtigen en te verscherpen. Wat zal Maria doen? Hoe uit deze harde tweestrijd te geraken? Zij had de regering moeten afwijzen die haar broeder haar opdroeg; doch deze betrekking verleende de koningin-weduwe een rang onder de vorsten van Europa, en Karel behoorde niet tot dezulken wier gunsten men gemakkelijk afwijst. Hij had haar in een valse positie gebracht en ongelukkig bleef zij daarin. Zij vormde het plan, tussen de twee tegenovergestelde stromingen door te varen en, terwijl zij de bevelen van haren heer en broeder deed uitvoeren, terwijl zij zelfs zijn gunst trachtte te bewaren en zijn argwaan door strenge brieven tegen de Protestanten poogde te verdrijven, beijverde zij zich, zoveel zij kon, hun lot te verzachten. Sommigen hebben gemeend dat zij als landvoogdes van de Nederlanden de godsdienstige gevoelens verloochend had, die zij als koningin had geopenbaard; dit, geloven wij, is een dwaling. Haar leven was een weefsel van inconsequenties en tegenstrijdigheden; doch zij behield tot de einde toe gevoelens die Rome verdacht voorkwamen. Dit wordt bewezen uit het besluit van Filips II, die, toen hij in deze gewesten zijn bloedige plannen wilde uitvoeren, zijn tante naar Spanje terugriep. Arme vrouw, arme vorstin! Wat al inwendige worstelingen had zij uit te staan! Evenwel, dit moet erkend worden, de kwellingen, die zij in haar hart had te verduren, waren de straf van haar eerzucht en flauwhartigheid. Door haar gedrag deed zij zelfs kwaad aan de zaak die zij wilde begunstigen. haar neiging tot het Evangelie, vergezeld van de bekrachtiging die zij gaf aan de terdoodbrenging dergenen die zij in haar geweten eerde, vermeerderde dikwijls de bezorgdheid dergenen die God vreesden en droeg bij tot de verzwakking en vernedering van de Hervorming. De verijdelde hoop slaat neder en ontmoedigt.

Intussen vermenigvuldigden zich de Evangelische vergaderingen onder het bestuur van Maria; zij werden hetzij in de open lucht, hetzij in verborgen schuilhoeken gehouden, en 't aantal deelnemers bedroeg duizenden. Onder al de steden van Holland schitterde Amsterdam door het aantal zijner inwoners, de bedrijvigheid van zijnen koophandel en de overvloed zijner rijkdommen. De Evangelische leer was reeds vroeg in die stad verkondigd, zowel door enige van haar inwoners die de letteren beoefenden en het Griekse Testament van Erasmus lazen, als door dezulken uit haar burgers, die voor hun zaken naar Duitsland gingen en van daar het Evangelie brachten, alsmede door Godvrezende vreemdelingen die voor hun koophandel in haar midden verschenen.

Er bevond zich daar een priester, **Cornelis Crocus**, een geleerd man, die de fraaie

letteren onderwees, maar vol ijver voor het pausdom zich aan al de Roomse praktijken overgaf en de Hervorming verachtte. Zij maakte echter in stilte vorderingen in zijn omgeving, en eensklaps zag hij zich door Evangelischen omringd. Zijn bloedverwanten, zijn oude kennissen, zijn leerlingen hadden de leer van Luther en Oecolampadius omhelsd en zouden, dacht hij, hen die nog zuiver in hun geloof waren bederven. Hij wordt door schrik overmand. Het gevaar dat hem omringt houdt hem boven alles bezig, kwelt hem nacht en dag. Evenwel, vol vertrouwen in zichzelf, waant hij dat wanneer hij slechts een boek kan schrijven het gevaar verdwijnen zal. Doch hij ziet er een enkel bezwaar in; als lid van de minnebroedersorde had hij elke dag zoveel gebeden te lezen, dat hem geen enkel ogenblik tot schrijven overbleef. Eén maand slechts, dacht hij, één maand van rust zou voldoende zijn. Het boek zou geschreven en het Lutheranisme vernield zijn. Hij besloot zich tot de bisschoppelijke overheid te wenden, en daags vóór het Epifaniëfeest, 1531, schreef hij aan de officiaal van Utrecht, door de bisschop afgevaardigd om zijn jurisdictie te oefenen: "Ik verzoek u ernstig," zei hij tot hem, "te veroorloven dat ik mijn gebeden voor één maand slechts staak, ten einde een geschrift te vervaardigen om de door Luther en Oecolampius verleide geesten terecht te brengen en de verleiding dergenen te voorkomen die nog onaangetast zijn. Ik moet mij zoveel te meer haasten, omdat enigen dergenen die ik van hen heb ontmoet zich de volgende maand moeten inschepen, om zich naar het Oosten te begeven, gelijk dat te Amsterdam gewoonte is." Zo mocht Amsterdam, reeds door zijn zeevaart vermaard, met zijn schepen zelf de Evangelische leer overbrengen.

Er was vooral één Evangelische te Amsterdam die Crocus in zijn ontroering niet uit het oog verloor; het was **Johannes Sartorius** die, naar het schijnt, zijn ambtgenoot in het onderwijs van de letteren was. In het jaar 1500 in deze stad geboren, met bijzondere geestesgaven en een vast karakter toegerust, had hij met glansrijk gevolg gestudeerd. Zich te Delft bevindende, had hij kennis gemaakt met Gautier, een Utrechts Dominicaan, die, door de zijnen verdreven, de wijk naar deze stad had genomen; deze monnik was de eerste die aan Sartorius achting voor de waarheid inboezemde. Toen Sartorius zich later aan **Angelo Merula**, pastoor te Heenvliet, verbond, vond hij in de omgang met deze vrome man een degelijke kennis van de geloofswaarheden. Sartorius was het Hebreeuws, het Grieks en het Latijn machtig; en belast met het onderwijs in de talen van de geleerden, verkreeg hij van de overheid vergunning een Hebreeuwse cursus voor zijn leerlingen te geven, hetgeen, gelijk men weet, destijds schier een ketterij was. Weldra gaf hij meer overtuigende bewijzen van zijn godsdienstige gevoelens. Terwijl hij zich met filologie bezig hield, legde hij zich er op toe, in de geest zijner discipelen de grondbeginselen des Evangelies in te prenten, en de leer waarop hij het meest drukte was die van het geloof alleen, verzekerd, gelijk al de Hervormers, dat dit het zekerste middel was om het leven des Christens niet goede werken te vervullen.

Terwijl Crocus werktuiglijk zijn lange gebeden las, dacht hij aan iets anders en slaakte, door het geweld van de hartstocht vervoerd, luide kreten. Hij besloot Sartorius aan te vallen, zich verzekerd houdende hem met de eerste slag te vermorzelen. Hij vervaardigde en drukte te Antwerpen een geschrift getiteld: *Over het geloof en de werken, tegen Johannes Sartorius*. Een andere Amsterdams geleerde, **Alard**, sloot zich bij Crocus aan.

"Deze man heeft een ontwikkelden geest," zei hij, "doch hij heeft ongelukkig de ergste van alle leermeesters gekozen, namelijk de verwaandheid." Zich heftig aangevallen ziende, wankelde Sartorius toch niet. Onbeweeglijk in zijn geloof, verdedigde hij het

met moed en bestreed de vijand met vaste hand. Hij vreesde de bijgelovigen niet en was besloten hen te weerstaan. Hij schreef achtereenvolgens: *Over het rechtvaardigmakend geloof*; tegen Crocus; *Over het heilig Avondmaal*; en doordat hij de dingen bij hun naam wilde noemen, gebruikte hij zonder beduchtheid een weinig te sterke uitdrukkingen. Hij gaf in druk *De getuigenissen des geloofs*, opgedragen aan de trawanten van Satan. Maar al bleef hij ongeschokt in zijn overtuiging toch moest hij dikwijls van woonplaats veranderen. Wij zien hem te Noordwijk, te Haarlem, te Bazel. Andere Evangelische Christenen uit Amsterdam moesten evenals hij hun vaderland verlaten: Johannes Timann, die, toen hij de waarheid gesmaakt had en zag dat hij ze niet vrijelijk aan zijn medeburgers mocht verkondigen, de wijk naar Bremen nam, waar hij dertig jaar lang een getrouw leraar was en stierf. Het was geen onverschillige zaak, dat de burgerlijke macht op deze wijze aan het Christenvolk zijn leiders ontnam, en eens zou zij dit tot haar schade ondervinden. Sartorius kon de ballingschap niet uithouden; later kwam hij in zijn vaderland terug en:

*Een langen tijd gepijnd door 't onverbidd'lijk lot,
Gaf hij aan de aarde 't lijf en zijnen geest aan God.*

Dit zijn de twee laatste regels van zijn grafschrift, door hem zelf geschreven. Sartorius was een van de edelste kampvechters van de Hervorming.

Doch moesten de leraars ook al vluchten, de Heilige Schrift en de Christelijke boeken bleven. Misschien zelfs begunstigde Maria van Hongarije in het geheim het drukken van de Bijbel. Dit heilige boek werd ijverig gelezen in de Nederlanden.

"Ach," zei men, "omdat vele leerstellingen, door de geestelijkheid onderwezen, niet in de Godsspraken te vinden zijn, verbiedt men zo streng ze te lezen." Maar tegelijk ontvlamde de toorn van Karel V en zijn raadslieden tegen de schrijvers, de drukkers en de lezers van deze boeken, die Rome weerspraken, en er verscheen een nieuw plakkaat (1531) met geslepen wreedheid opgesteld.

"Het is verboden," werd daarin gezegd en in al de gewesten afgekondigd, "enig boek hoegenaamd te schrijven of te drukken, te doen schrijven of drukken zonder bisschoppelijke vergunning. Indien iemand het doet, zal men hem op de pijnbank brengen; de beul zal een ijzeren kruis nemen, het wit gloeiend maken en, het op hem zettende, 't hem inbranden; of wel zal hij hem een oog uitrukken of een arm afhouden, volgens keuze van de rechter." Het pausdom, in de zestiende eeuw, was niet voor de vrijheid van de drukpers.

In dezelfde tijd werd verordend dat alle zes maanden, zonder enige uitzondering, het besluit van 1529 zou worden vernieuwd. Er waren dingen van welke Karel V niet wilde dat zijn gelovigen, gelijk hij hen noemde, een ogenblik de herinnering zouden verliezen. De mannen moesten altijd het ijzer, de vrouwen de groeve en de wederafvalligen het vuur in gedachtenis houden; deze drie dingen waren goede gedachten, geschikt om het geloof van de gelovigen te onderhouden. Men bepaalde zich niet tot de woorden.

Een weinig later drongen de dienaren van de keizerlijke gerechtigheid te Amsterdam des nachts in sommige huizen binnen, die zij des daags getekend hadden, kwamen zonder gerucht aan de bedden dergenen die zij zochten, grepen negen mannen, bevalen hun ogenblikkelijk en zonder tegenspreken hun schoeisel aan te trekken en voerden hen naar 's Gravenhage, waar zij op bevel des keizers werden onthoofd.

Zij waren verdacht van aan de doop van de volwassenen de voorkeur boven de kinderdoop te geven.

Deze straoefeningen verbitterden de vrije bevolking van de Nederlanden op het

diepst, en op sommige plaatsen weerstonden zij de wil van de alleenheerser. Deventer telde vele Evangelischen. Bijgevolg kregen afgezanten van de keizer in 1532 last, een onderzoek betreffende de van Lutheranisme verdachten in te stellen. Men wilde de arme stad onder de heerschappij van het ijzer, het vuur en de groeve brengen. Toen Karels afgezondenen voor de poorten van de stad gekomen waren, werd hun de intrede geweigerd. Zij stonden versteld, toen zij burgers de gemachtigden huns keizers zagen afwijzen. "Wij vragen u toegang in naam des keizers", herhaalden de keizerlijke dienaren. De raad en de overheden van de burgerij belegden een vergadering. De vraag werd nauwelijks besproken. De oude vrije Bataven leefden nog in de harten dezer burgers en zij kwamen overeen de vrije uitingen des gewetens te handhaven. De afgevaardigden van de raad begaven zich dus naar de stadspoorten en zeiden tot Karels afgezondenen: "Wij kunnen op generlei wijze toestaan dat vreemde zaakgelastigden de rechten bedingen, die gij eist. Indien gij enige klacht hebt in te brengen, brengt ze tot de burgemeester of de gemachtigden van de raad." Edele en moedige stad, wier edelaardig voorbeeld eer verdient.

Niet alle overheden waren even onversaagd. Limburg, een kleine stad in de provincie Luik, had verscheidene van haar burgers tot het Evangelie zien overgaan zonder dat de overheid hen bemoeilijkte. Onder de bekeerden bevond zich een geheel aan de Heere overgegeven gezin. **Het bestond uit zes personen: vader, moeder, twee zoons en hun vrouwen.** Achtereenvolgens tot de kennis van de Zaligmaker geroepen, hadden zij de brandende lampen ter hand genomen om anderen de weg des levens te wijzen, en werkelijk verlichtte hun eerbare en heilige wandel degenen die er getuigen van waren.

In de stad verschenen (1532) afgezondenen van de keizer en niemand hield hen tegen bij de poorten. Dit huis werd hun weldra aangeduid. Zij drongen er binnen, zij grepen vader, moeder, zoons en dochters; zuchten en snikken lieten zich horen in deze woning, waar tot hiertoe het Psalmgezag had geklonken. Te midden van hun zware beproeving hadden deze zes Christenen toch één troost: men scheidde hen niet van elkander, zij werden veroordeeld om allen door hetzelfde vuur verbrand te worden. De brandstapel werd buiten de stad nabij de hoogten van Rotfeld opgericht. Terwijl men hen naar de gerechtsplaats voerde verkeerden de vader, de moeder, de twee dochters en de beide aangehuwde zonen als in heilige verrukking en hieven, zegt men, vreugdekreten aan. Het scheen echter dat het hart van sommigen van hen week werd en zou bezwijken. Doch om elkander te sterken begonnen zij tezamen hun schoonste psalmen te zingen: "*Deze God is onze God, eeuwiglijk en altoos: Hij zal ons geleiden tot de dood toe.*" Zo kwamen zij aan de plaats der terechtstelling en ieder van hen gaf de geest, onder aanroeping van de Heere Jezus Christus. Dit welgelukzalige gezin was in zijn geheel en zonder smartelijke scheiding in de hemel overgevoerd.

De vervolging bekoelde niet. In 1533 werden **vier mannen**, beschuldigd van de belijdenis van de Evangelische leer, te 's Hertogenbosch ter dood gebracht. Vijf mannen en een vrouw zwoeren uit vreze des doods hun geloof af en werden veroordeeld om in processie voor het sacrament te gaan met brandende waskaarsen in de hand, hun Luthersche boeken in het vuur te werpen en altijd een geel kruis op hun klederen te dragen.

Een man, **Sikke Snijder**, werd te Leeuwarden onthoofd, omdat hij zich als volwassene had laten dopen. Een weinig vroeger **een vrouw** om dezelfde misdaad in het Haarlemmermeer geworpen. Dit was het snelst werkende middel om zich van haar

te ontdoen; maar **haar man** bewees men de eer hem met zijn beide vrienden in 's Gravenhage te verbranden.

Dezelfde strafoefeningen in 1534. Men sloeg om de misdaad van Evangelisch te zijn een pottenbakker te 's-Hertogenbosch het hoofd af.

Hetzelfde deed men, maar in het geheim, **Willem Wiggertszoon** op het fort Schagen. En **Schol**, priester te Amsterdam, geacht om zijn welsprekendheid en deugden, werd te Brussel ten vure verwezen.

En brachten al deze verschrikkingen (en er waren er nog andere) geen noodlottige terugwerking te weeg? De vervolgingen, die de Hervormden ondergingen in de landen waar zij het meest volledig was, in de Nederlanden, in Frankrijk, in Engeland en in Schotland, zouden daar lang haren invloed doen gevoelen. Men kan zeggen dat de brandstapels nauwelijks beginnen uit te doven, dat men nog altijd de klok van de Sint-Barthélemy hoort weergalmen, dat men de laatste van die talrijke troepen van gevangenen aanschouwt en van vluchtelingen, van welke sommigen naar de galeien, anderen in ballingschap gingen.

In de Lutherse landen en vooral in Duitsland, waar geen of weinig martelaarsbloed vloeide, bestaat er in de verhoudingen tussen de Rooms-katholieken en de Protestanten een zekere gematigdheid, zelfs een zekere soort van goedwilligheid; de strijd is er weinig meer dan enkel wetenschappelijk.

Zo is het niet in de Hervormde landen. Men herinnert zich daar nog altijd het ijzer en het vuur, en de beide partijen schijnen onverzoenbaar. Wanneer de uitwerking van de meer dan drie eeuwen verre wreedheden van dien aard is, kan men nagaan wat zij wel voor de tijdgenoten moest zijn. Zij vervulden de harten van de vromen met droefheid en angst.

Sedert 1531 was het een bekend feit, dat het gehele volk de Hervorming zou omhelzen, indien de vervolging ophield. Degenen, die niet door de vreze Gods werden bestuurd, werden verbitterd en stelden zich tegen de vervolgers te weer; er was iets erger nog: *het gebrek aan geestelijke leidlieden liet het veld open voor enthousiasten, geestdrijvers, die zich geïnspireerd waanden, en voor bedriegers, die veinsden het te zijn.*

Wanneer men de leraars wantrouwt, werpen dwazen of indringers zich als profeten op en brengen het volk, in stede van het te verlichten, op een dwaalweg. Het schijnt dat enige van de discipelen van de geestdrijvende leraars, wie Luther en Zwingli een krachtige tegenstand hadden geboden, nadat zij uit Duitsland en Zwitserland verjaagd waren, hun visioenen in de Nederlanden overbrachten. Zij wisten dat deze gewesten lange tijd vrijheid hadden genoten en hoopten er zonder opspraak hun stelsel te kunnen verbreiden. De vervolgingen van de Roomse geestelijkheid dreven verscheiden Evangelischen in hun armen.

Deze enthousiasten hadden een stelsel, hetwelk geheel en al tegenover dat van de Hervormers stond. Zij verschilden van hen, in het bijzonder in de leer van de onmacht van de ziel ten goede. Zij splitsten zich derhalve in twee partijen. "De mens", zeiden enige van hun leraars, "kan door zijn eigen krachten de zaligheid verwerven." Christus was voor hen meer de leermeester dan de Zaligmaker.

Enigen van hen, Kaetzer bijvoorbeeld, ontkenden zeer stellig Zijn Godheid. "Hij verlost ons," zei hij, "in zover Hij de weg aanwijst, die wij te volgen hebben." Anderen zeiden dat alleen het vlees aan de zonde onderworpen, dat de geest er niet door aangetast en dat deze bij de zondeval niet gevallen was. Allen beschouwden de Evangelische Kerk en haar instellingen als een nieuw pausdom. Het nieuwe en het

oude moesten gelijkelijk verwoest worden en een grote werelddhervorming zou tot stand komen; zij zou een aanvang nemen met de afzetting van koningen en overheden en de terdoodbrenging van leraars en priesters.

Men zag deze gewaande profeten verschijnen, zonder dat men wist van waar zij kwamen of waar zij heengingen. Zij wensten op staande voet de vrede des Heeren; vervolgens spraken zij over de verdorvenheid van de wereld. Zij kondigden het einde van de wereld aan en bepaalden dag en uur daarvan; zij noemden zich de boden Gods om zijn uitverkorenen met het zegel des Verbonds te verzegelen. Al degenen die verzegeld waren zouden van de vier hoeken des aardrijks bijeenvergaderd worden en alle goddelozen zouden worden verdaan. Zij wendden zich vooral tot de werklieden en vonden mannen in hen, schranderder dan de landbouwers, vermoeid van hun zware handenarbeid, verstoord over hun gering loon en vurig verlangend naar een beteren toestand. De voornaamste hoofden waren kleermakers, schoenmakers en bakkers. Het grootste gedeelte van deze achtenswaardige klasse bleef verre van de dweepzieke dromerijen en ging voort met op eerbare wijze voor haar onderhoud te arbeiden. Maar de drijvers onder hen, in Zwitserland, in de Elzas, in Duitsland, in de Nederlanden en elders beweerden een groot wereldverbond te vormen, door middel waarvan zij enkel voor het vermaak zouden leven en zonder iets te doen. Terwijl zij zeiden door God geïnspireerd te zijn om Zijn plannen te volvoeren, gaven zij zich weldra aan de schandelijkste driften en aan de wreedste handelingen over.

Men heeft opgemerkt dat het sterkste voorbeeld van dweepzucht, in de geschiedenis vervat, door een buitensporig pausdom is ingegeven en heeft ten bewijze daarvan de Parijse burgers aangehaald die in de St. Bartholemeüsnacht uittogen om degenen van hun medeburgers, die niet ter mis gingen, te vermoorden, te worgen, uit de vensters te werpen of in stukken te hopwen.

Evenwel biedt ons de geschiedenis een stuitender, zo al niet wreder dweperij. Zij was die van een sekte, die noch Rooms noch Protestants was, de enthousiasten, van wie wij spreken. En indien wij op haar betrekkingen hetzij met Rome, hetzij met de Protestanten zien, schijnt het ons toe geen verstandige onpartijdigheid te openbaren, wanneer men zegt dat de wreedheden van de keizerlijke regering, dikwijls door de priesters ondersteund, er wezenlijk toe bijdroegen om deze ongelukkigen tot die uitspattingen en wreedheden te vervoeren, terwijl de Protestantse leraren hen levendig met de pen, de vorsten hen met het zwaard bestreden.

Al werd het vuur van de dweepzucht soms uit Duitsland in de Nederlanden overgebracht, meestal ontbrandde het daar geheel op zichzelf. De gisting, die in zekere ruwe en woeste naturen werkte, de vervolgingen van Rome, ontwikkelden daar een ongezonde warmte, die de geest verhitte en de verbeelding bemachtigde. Daar was geen behoefte aan Stork noch aan Munzer noch aan Manz.

In 1533 ontdekten de beambten van de regering oorlogswapenen bij enige enthousiasten. "Inderdaad," zei koningin Maria, "dit is niet heel ver van oproer verwijderd." Een Zwaab, handelaar in pelterijen, Melchior Hoffmann, een bekwaam, welsprekend, stoutmoedig man, had vroeger reeds enige jaren te Emden, in Oost-Friesland, doorgebracht en verklaard van God geroepen te zijn om de leer van de paus, van Luther en van Zwingli te bestrijden en aan de wereld de waarheid te openbaren.

Jan Matthijssen, bakker uit Haarlem, een geslepen, onversaagd, onzedelijk man, toen te Amsterdam, had geestverrukkingen en zei dat hij Henoeh was; beweerde als zodanig in last te hebben de komst van Gods Koningrijk aan te kondigen, sprak hij zulke verschrikkelijke strafbedreigingen uit tegen degenen die weigerden in hem te geloven, dat de arme lieden vol schrik zich verbeeldden de hel reeds voor zich

geopend te zien en dat zij, door de schrik bedwelmd, blindelings alles geloofden wat Henoeh hun zei. Onder zijn leerlingen bevond zich Jan Bockhold, kleermaker uit Leiden, wie hij de handen oplegde en dien hij met elf anderen (twaalf apostelen) uitzond om het nieuwe Evangelie te prediken. *De wederoprichting aller dingen is nabij*, zeiden deze nieuwe profeten. *Een geestelijke en aardse regering van Christus staat voor de deur*. Daarin zullen zich geen andere dan vrome zielen bevinden, de goddelozen zullen vooraf verdaan worden. Al de leraren zelfs moeten het zwaard opvatten en met geweld de nieuwen Staat vestigen.

Vervolgens aan ieder zijn deel wensende te geven, verklaarden zij dat "Luther en de paus wel is waar valse profeten waren, maar dat Luther de ergste van beiden" was. "De tijd van de vervolgingen is geëindigd," riepen zij te midden van de door de wreedheden van Karel V verslagen lieden, "gij hebt voortaan niets te vreezen; het ogenblik is gekomen dat het gelovige volk over de gehele aarde zal triomferen en de tirannen dubbel zal vergelden het kwaad dat zij hun gedaan hebben." Wanneer iemand aarzelde de profeten geloof te schenken, verweten zij hem Gods Geest te weerstaan; zij noemden hem Korach, Abiram, Jambres; en uit vrees van zich tegen een Goddelijke zending te verzetten, namen onnozele mensen bevende de beloften aan, die een einde aan hun onheilen zouden maken.

De kleermaker Boekhold predikte op deze wijze te Amsterdam, Enkhuizen, Alkmaar, Rotterdam en elders, overal kleine gemeenten van tien tot twaalf leden stichtende.

Het denkbeeld, dat de wrede tirannie van Karel V stond geoordeeld te worden en dat men haar einde moest verhaasten, hield de gemoederen bezig. Zij waren ongerust en dachten alleen aan wraakneming tegen degenen die het ijzer, het vuur en de kuil aanwendden.

In zekere nacht stond in een afgelegen plaats van de provincie Groningen een man op in het midden van een grote menigte, die daar van alle zijden was bijeengekomen. Hij was van het hoofd tot aan de middel ontbloot, zijn ziel was ontroerd, zijn geest verward, zijn gedachten onsamenhangend, en in de vreemdsoortigste geestverrukking riep hij met een bevende en schokkende stem: "Ik ben God de Vader ... Slaat dood ... slaat dood de priesters en de monniken; slaat dood de overheden van de gehele wereld, maar inzonderheid degenen die ons regeren! Bekeert n! bekeert u ... Ziet, uw verlossing is nabij!" Deze waanzinnige, Hermann geheten, hilde meer dan hij schreeuwde, hij loosde onder uit de borst verschrikkelijke zuchten, en verhit en als ontvlamd door de Geest, dronk hij bij grote teugen om zijn dorst te lessen.

Het gerucht verbreidde zich steeds verder dat de oordeelsuur ophanden was, dat alle gelovigen zonden verlost worden, maar dat de goddelozen onder zware straffen zouden te gronde gaan. Meer dan driehonderd mannen ijlden in een enkele nacht toe, geheel vervaard, met luid geroep de doop begerende, die hen tegen de oordelen des hemels beschermen zou; en zij ontvingen dien, overtuigd dat al degenen die hem niet ondergaan hadden zouden omkomen.

Een geest van de duisternis verbreidde zich meer en meer onder de arme en onwetende lieden, die van de brandstapels geschrokken waren; die geest maakte zich zelfs van de diepstgezonkenen meester, en terwijl hij hen met noodlottige voorstellingen vervulde, liet hij hen aan een teugelloze verbeelding over.

In zekere nacht staat een jonge tuinman van zijn bed op, treedt op het bed van Hermann toe, die zich voor de eeuwige Vader uitgaf, en zegt tot hem: "Ik ben de Zone Gods." Vol medelijden met de ongelukkigen, die door de handlangers des keizers en de priesters vervolgd werden en de aangekondigde verlossing niet geloofden, riep hij vervolgens uit: "O Vader! ontferm u over het volk, ontferm u! vergeef!" Een grote

schare was bijeengekomen; hij schonk een glas vol bier en dronk het ledig, ter ere van de Heiligen Geest. Daarna ging hij op een stoel staan, uitte doordringende kreten en verklaarde zich voor de Zoon van God. Toen hij in de vergadering zijn moeder bespeurde, wendde hij zich tot haar. "Geloofst gij niet", zei hij ten aanhoren van allen, "en bekent gij niet dat gij de Zoon van God ter wereld hebt gebracht?" Verbaasd en ontsteld, niet wetende wat haar zoon overkwam, antwoordde de arme vrouw eenvoudig van neen. Nu ontstak de uitzinnige in toorn en joeg de arme vrouw zulk een schrik aan dat zij al bevende uitstotterde het te geloven. Maar toen een van de aanwezige mannen zei dat hij voor zich daar niets van geloofde, greep de bezetene hem aan en wierp hem met geweld op een mesthoop, dichtbij een koestal. "Daar," zei hij, "gij ligt op de bodem van de hel."

Nu vatte een kloekmoedig man, van nuchteren zin, verontwaardigd over deze dwaasheden, hem zelf aan en wierp hem op de grond; anderen, weinig verdraagzaam, wierpen zich op de woedenden dwaas en overdekten hem met slagen, zodat de ongelukkige veel moeite had om door de vlucht te ontsnappen aan de handen dergenen die hem op zo ruwe trant terecht wezen. Wat 'de eeuwige Vader', Hermann, betreft, deze werd op bevel van de overheid gevat, naar Groningen vervoerd en in de gevangenis geworpen.

De dierlijke wreedheden van Lodewijk XIV brachten ook hartstochtelijke handelingen voort. Doch er valt geen vergelijking te maken tussen de oprechte en vaak vrome Camisards en de ruwe en onreine dwepers in de Nederlanden. Alleen komen deze ongelijksoortige feiten hierin overeen, dat zij de noodlottige gevolgen bewijzen van de misdadige vervolgingen van het pausdom; de sekte van de geestdrijvers nam echter door uitzuivering een einde.

In dezelfde tijd kwam van lieverlede een gewichtige verandering tot stand onder de aan het Evangelie getrouw gebleven gelovigen. Een grondige kennis van de geschiedenis van de Nederlanden in de zestiende eeuw heeft niet altijd een, overigens weinig verspreide dwaling afgesneden omtrent de oorsprong van de Hervorming in deze gewesten. Men heeft gezegd dat zij er niet uit Duitsland, maar uit Frankrijk, bij name door de Hugenoten, in gekomen is. Wij hebben gezien dat zij aldaar rechtstreeks uit Wittenberg kwam en wel in het begin van de Hervorming. Hetgeen te Antwerpen en in andere steden voorviel, laat te dien opzichte geen twijfel over.

Maar na de dwaze en woeste tonelen van de dweperij, keerde de partij der Evangelischen, die gezond gebleven was (en deze maakte de grote meerderheid uit), zich eerder naar de zijde van de Franse en Zwitserse hervorming. Langzamerhand werden de Nederlanden, die de hervorming van Luther schenen omhelsd te hebben, zich aan die van Calvijn verbonden. Genève verving Wittenberg.

Viglius, die Karel V tot voorzitter van de groten Raad te Mechelen aanstelde, zei: "Er zijn weinigen die de Augsburgsche belijdenis zijn toegedaan; het Calvinisme heeft zich van bijna alle harten meester gemaakt."

Te beweren dat de oorzaak van deze beweging alleen bestond in de geestdrijverij die van de Rijn oevers naar de Nederlanden kwam, zou overdrijving zijn; er waren andere redenen die deze verwisseling noodwendig maakten; maar de geestdrijverij, de weerzin en de afschrik, die zij had ingeboezend, droegen er veel toe bij.

Dit zegt niets ten ongunste van het Lutheranisme; want Luther en de zijnen waren destijds degenen die zich het sterkst tegen deze ongeregelde uitlieten. Men zou een andere oorzaak nog kunnen aanvoeren voor de merkwaardige en in haar soort bijna enige verandering die in de Nederlanden tot stand kwam. Het was de landstreek

waar de verwoedste vervolging heerste. En men heeft opgemerkt dat de partijen van de Hervorming, die geweldig vervolgd zijn geworden, juist die zijn, welke de beelden, de crucifixen en al wat de overlevering aan enige Protestantse Kerken heeft gelegateerd, verwierpen en vast besloten waren, volgens de leer van de Schrift, niet te strijden dan door het Woord van de getuigenis en het bloed des Lams. Ook al wijdt men aan deze opmerking enige aandacht, toch moet men niet vergeten dat niemand meer dan Luther kracht heeft geput uit het tuighuis van Gods Woord.

TWAALFDE HOOFDSTUK.

Leuven. (1537-1544).

De geschiedenis van de Nederlanden opent ons op dit oogenblik een deur die ons kleinen, onbekenden, doet aanschouwen, die God met onbedwinglijke ijver en beslistheid dienden; en tegenover hen hittige, onverbiddelijke vervolgers, bestrijdingen en martelaren. Deze deugd van de geringen is van die aard, dat zij in de ogen van de wereld oneindig klein schijnt; in onze ogen is het een van de eretekenen van de geschiedenis van de Hervorming, dat zij ons vooral op de kleinen wijst. Dit is een van die karaktertrekken die haar van de wereldgeschiedenis onderscheidt, welke zich bovenal in de paleizen verlustigt en in de roemrijke tenten van de overwinnaars.

Te Brussel, te Antwerpen, te Leuven, te Gent en in andere steden waren vele vrienden van het Evangelie. Het Evangelisch Christendom, maar ook de Roomse dweepzucht, kregen er steeds meer kracht. Gent, deze zo uitgestrekte stad, dat men haar eerder *land, liever dan een stad*, noemde telde toen menigvuldige aanhangers van de Hervorming. Zij hadden zulk een honger en dorst naar de heilige leer, dat in 1537 een prediker, die alleen Frans kende en het Evangelie in deze stad verkondigde, waar men niets dan Vlaams verstond, door talloze hoorders werd omringd die als aan zijn lippen hingen. **Pierre Bruly** (Brulius), aldus heette hij, sprak met zulk een ijver van geest, met zulk een machtige welsprekendheid, dat de Vlamingen, zonder te weten wat hij zei, gesticht werden door de levendige en liefderijke toon waarop hij sprak. Toen echter de preek geëindigd was, begaven enigen van zijn hoorders, degenen die daartoe in de gelegenheid waren, begerig om juist te weten wat de prediker die hen zo zeer had behaagd, gesproken had, zich naar enige personen die de beide talen verstonden en zeiden, terwijl zij uit hun zak het beursje waarin hun geld was te voorschijn haalden, tot hen: "Vertaalt ons, als het u belieft, de preek die hij heeft uitgesproken; wij zullen u zóveel daarvoor geven."

Meer dan driehonderd Gentenaars, mannen en vrouwen schijnen door het woord van Bruly bekeerd te zijn. Begerig om tot lieden te spreken die naar hem luisterden, verliet hij Vlaanderen drie of vier jaar daarna, en begaf zich naar Straatsburg, waar hij Calvyn als leraar van de Franse Kerk opvolgde. "Hij heeft, evenals de jonge Picardiër" (Calvyn), zei men, "een zuivere leer, een onbevleete levenswandel." Wij zullen hem later in België weervinden.

Gelukkig behielden de Gentenaars twee andere vrienden in hun midden. Daar was **Clava**, een grijsaard naar zijn leeftijd, zei Erasmus, maar die altijd weder opbloeit als de lente en de schoonste vruchten draagt. **Johannes Cousard**, die met Zwingli in briefwisseling had gestaan.

En vooral de **vier Utenhoves**. Nicolas Utenhove, een beroemd rechtsgeleerde, een uitstekend letterkundige, een wijs, gematigd en deugdzaam man, was lange tijd te Gent, met alle eer, voorzitter van de hoge Raad van Vlaanderen. Wanneer Utenhove, te midden van het paleisgewoel, van al de zaken die hem voorgelegd werden, van het geschreeuw van de pleiters en van de advocaten die hem omgaven, een oogenblik van

ontspanning vond, gebruikte hij het terstond om de heilige Schriften te lezen en wijdde dikwijls een deel van de nacht aan haar studie.

Een geneesheer, **Martijn de Cleyne**, die een verklaring over Hippocrates en Galenus had uitgegeven, leerde het Woord Gods kennen en verblijdde zich te zien hoe het geloof en het Evangelie de kranke zielen genazen en haar een nieuw leven gaven. Nooit had hij in zijn praktijk zulke belangrijke genezingen aanschouwd, en erkende dat, ondanks alle pogingen die de geneesheren aanwenden om hen te genezen, de mensen tenslotte toch sterven, terwijl Jezus Christus voor altijd geneest en onsterfelijk maakt. Hij begon dus met zijn vrienden en naastbestaanden het onfeilbare geneesmiddel mede te delen, dat hij ontdekt had. Doch door de inquisiteurs vervolgd, begaf hij zich naar Londen onder de naam van **Micron** (Latijn: Kleine) en werd er leraar van de Vlaamse Kerk.

Toen **à Lasco** te Leuven kwam, hadden het pausdom en het Evangelie daar ijverige aanhangers. Aan de een zijde dweepzieke Godgeleerden en monniken; aan de anderen kant een geringe uit burgers bestaande gemeente, die het licht des Evangelies met blijdschap begroette. een dame, die tot een van de voornaamste families van de stad behoorde, **Antonia Haveloos**, geboren **Van Roesmale**, wier voorvaderen meermalen de eerste plaats in de Staat hadden ingenomen, was bezielde met een innige Godsvrucht en door haar deugden een voorbeeld in de gehele stad. Zij genoot destijds een welvaart die zij later verloor en beoefende met blijdschap de gastvrijheid. Bij haar nam Van Lasco zijn intrek wanneer hij te Leuven kwam. Antonia was toen ongeveer twee en vijftig jaar oud en woonde ter plaatse die onder de naam Bollebore bekend stond, een bron dichtbij de rivier de Vuerre.³

"Boven alles stelde zij belang in het lezen en overdenken van de Heilige Schrift, teneinde de wil van God te leren kennen en dien ook te beoefenen, door jegens haar naaste weldadigheid te betrachten." Zo werd zij als de ziel van de Hervorming in Leuven beschouwd. Zij had een dochter, Gudule geheten, statig van voorkomen, indrukwekkend schoon en destijds in de bloei van haar leven. Gudule was ingetogen en zedig, uitte weinig haar godsdienstige gevoelens, maar bezat een diep gevoel en vooral grote liefde tot haar moeder. De familie van Antonia was talrijk; haar nichten en neven hadden bijna allen het Evangelie gelovig omhelsd.

De Hervorming telde ook menigvuldige vrienden buiten deze familie. De getrouwste Evangelieprediker in Leuven was **Johannes van Ousberghen**. Hij was geen man die door onbescheiden ijver werd gedreven; de boekhandelaar **Hieronimus Cloet**, die hem zeer goed kende, noemde hem "den kalmsten man die te Leuven was." Hij schijnt geleerd te zijn geweest en las de Latijnse boeken, in Duitsland en elders uitgegeven, over het geloof. Hij liet geen gelegenheid voorbijgaan om het Evangelie te leren kennen; door zijn bijzondere gesprekken werden de zielen tot klaarheid gebracht.

"De lessen van Johannes van Ousberghen hebben mij de gevoelens ingeboezemd die ik belijd," zei een vrome vrouw, Catharina, echtgenoot van de beeldhouwer Beyaerts. Meer nog sprak Van Ousberghen in de vergaderingen, die in de huizen, in de schuren van de nabuurschap en in de open lucht gehouden werden. Er was te Leuven ook een klein aantal priesters, die, zonder zo vrij te handelen als Van Ousberghen, toch een grote invloed hadden.

Onder hen bevond zich een geestelijke van zestig jaar, zwak van lichaam, geheel grijs

³ Memoires van Enzinas, 1 bl. 10. — De onuitgegeven Latijnse tekst van de gedenkschriften van de Spaanse Christen en de Franse vertaling uit de zestiende eeuw zijn in 1862 te Brussel door Campan, lid van het Belgisch historisch genootschap, uitgegeven. "Pietatis ardore Ilagrabat quae virtutis ac pietatis velut exempliar semper fuisset habita" (Ibid I, bl. 104, 106).

van ouderdom, zeer bescheiden en met degelijke kennis toegerust, **Paul de Roovere** genaamd. Hij had in zijn huis, behalve lofzangen, ook liederen en andere geschriften in de (Vlaamse) volkstaal, zowel als de Heilige Schrift, waarmede hij zijn tijd doorbracht. Hij was dichter en vermaakte zich met het schrijven zijner gedichten, beoefenaar van de muziek en bespeelde de fluit. De Evangelischen in Leuven hielden hem dikwijls staande wanneer zij hem hetzij op straat of in de kerk of in de kathedraal van Leuven ontmoetten, waar hij, naar 't schijnt, geestelijke bedieningen vervulde.

De beeldhouwer **Johannes Beyaerts** trad op zekeren vastendag eens met hem in gesprek in de St. Petruskerk tegenover het altaar van St. Anna; zij spraken over het Avondmaal en messire Paul, de transsubstantiatie terzijde latende, zei dat het heilig Avondmaal eenvoudig een onderpand was dat Christus ons heeft nagelaten van Zijn lijden, dat ons verlost.

Meester Paul had een onderstandskas opgericht voor de arme Hervormden, en als hij bij **Catharina Sclercx**, de vrouw van Rogiers, kwam, gaf hij haar dikwijls enig geld om het onder de behoeftigen te verdelen, "want hij wist dat zij er van hield de huizen van de ongelukkigen te bezoeken." Deze vrome priester was tegelijk een beminnelijk man; zijn gesprek "liep over aangename zaken." Hij was een schoon en beminnelijk grijsaard, altijd opgeruimd. "Het oprechte geloof van de godzaligheid, heeft men ten deze opgemerkt, sluit de liefde tot de schone kunsten en de bevalligheid van geest niet uit."

Meester Paul had tot vriend **Matthijs van Rillaert**, pastoor te Héverlé, met wie "hij zich dikwijls over Gods Woord en het sacrament des altaars onderhield; of men het onder beide gestalten moest bedienen; of de priesters behoorden te trouwen."

"Ach !" zei Matthijs, "het is beter een vrouw te nemen dan de zonde van overspel te bedrijven." Hij ging dikwijls naar de boekwinkel van Hieronymus Cloet en "daar sprak men over godsdienstige zaken, over de Kerkvergaderingen en over de rechtvaardigmaking door het geloof." Maar onder de gelovigen te Leuven stond het meest in aanzien meester Pieter Rijthoven, onbezoldigd kanunnik van St. Geertruid, in deze hoedanigheid belast met het onderwijs van de jongelieden die zich voor de predikdienst voorbereidden; hij was een geleerd man en de meest geleerde onder de theologen. De boekverkoper Cloet zag hem dikwijls bij zich komen en zelfs boeken over de plantenkunde, geneeskunde en andere wetenschappen kopen.

Deze en andere bijzonderheden zijn ontleend aan gerechtelijke stukken, behorende tot het proces van de Leuvensche burgers. Zie de Mémoires van Enzinas, I, bl. 446, 467 enz.

Een van de merkwaardigste personen van de Evangelische gemeente te Leuven was Jacobus Gosseau, doctor in de beide renten en oud-overman van het lakenweversgilde leefde van zijn renten; hij was gehuwd met de beminnelijke Maria, een nicht van Antonia. Op zekere dag, ten tijde van de wijnoogst, terwijl Antonia, haar dochter Gudule en andere vrienden zich bij hem bevonden, zei Maria dat zij grote trek in druiven had en stelde voor naar de Rosselberg, naar de wijnberg van haar zuster Martha te gaan. De Rosselberg nu is een aaneenschakeling van heuvelen en draagt zijn naam naar de ijzerkleur van de grond; tot de zeventiende eeuw bestonden er uitgestrekte wijngaarden.

"Gaarne", zei Antonia. Het gezelschap stond op en vertrok, het was in de namiddag. Aan de stadswal, dichtbij de stadspoort, gekomen, ontmoetten zij daar de Evangeliepreker Van Ousberghen, Johannes Beyaerts en zijn vrouw Catharina. Zij gingen gezamenlijk de weg op naar de Rosselberg, en onderweg begon Johannes van Ousberghen in het Nieuwe Testament te lezen. Zij kwamen aan de wijngaard; de

portier, zegt een van de beschuldigen, was een "oprecht gelovige " Zij aten druiven; en op hun terugtocht nam het gezelschap de weg van Boschstraten en zette zich op het weiland neer. Johannes van Ousberghen nam opnieuw zijn dierbaar boek ter hand en las voor uit het Nieuwe Testament. Vele personen werden later wegens deze onschuldige wandeling vervolgd.

Maar de bijeenkomsten over de geloofsstukken (die naam gaf men ze) werden vooral bij Antonia gehouden, hetzij op de Bollebore, hetzij aan De zwarte Lijs, waar zij later woonde.

Daar bevonden zich mannen en vrouwen van verschillende klassen, die vrij met elkander spraken. Waarschijnlijk nam Van Lasco daar deel aan, vooral bij Antonia, waar hij dikwijls verblijf hield. Evenwel komt zijn naam niet in de verhoren voor. Johannes Schats las er dikwijls de Bijbel.

"Er is geen vagevuur," zei; hij, "de ziel, wanneer zij aan het lichaam ontvliedt, rust tot op de dag van de opstanding op een plaats die God kent."

De winkelier van de Gouden Poort, **Johannes Vicard**, zei: "Er zijn twee Kerken: de Christelijke Kerk en de Kerk van Rome; het is genoeg zich aan God te houden, dewijl uit Hem alle zaligheid is. Ik geloof in het sacrament als een gedachtenis; ik breng mijn dochters in deze gevoelens op."

Niet allen hadden zulk een vast en zuiver geloof. De beeldhouwer Byaerts behoorde ook tot die geheime samenkomsten, maar hij had een geloof dat meer vurig dan diep was, en had meer geestdrift dan standvastigheid in zijn geloof. Er hing in de kerken van St. Petrus en St. Jakobus een schilderij, die ten doel had op de gemoederen van de parochianen te werken en hen te bewegen de in het vagevuur gehouden zielen te hulp te komen. Beyaerts nam zich voor de ergernis te doen eindigen die deze schilderijen aan zijn vrienden veroorzaakten. Op zekere avond begaf hij zich steelswijze in de kerk van St. Petrus, dichtbij de toren, onder de klokken, terzijde van een crucifix. Hij was alleen in de kerk; hij nam het schilderij af, verborg het onder zijn gewaad en verwijderde zich gezwind. Hij ontmoette Catharina Sclerex, die toen zij het schilderij ontdekte tot hem zei: "Daar hebt gij wèl aan gedaan."

Hij deed eveneens ten opzichte van het schilderij in de St. Jacobuskerk, en al zijn vrienden waren er verheugd over, dewijl zij zeiden dat die schilderijen "boos bedrog" waren. Maar diezelfde toen zo onversaagde man legde tegenover zijn rechters een jammerlijke zwakheid aan de dag. Het was meer dan zwakheid. Bestond er te Leuven en in de Nederlanden een beweging uit de goede Geest, er was er ook een uit de boze geest; een onrein schaap, klaarblijkelijk uit Israëel, was onder de kudde geslopen.

Een lid van een rederijkerskamer, schrijver van verscheiden zangen en gedichten, Joris Stocx, schijnt tot de partij van de vrijgeesten te hebben behoord. Terwijl hij in de vergaderingen vroom sprak, weersprak hij zijn leer door zijn leven. Hij zocht de gelegenheden op om goeden sier te maken, zong liedjes die de lachlust van 't gezelschap gaande maakten, danste en bedronk zich. Op zekere avond dat hij aan een maaltijd te Gempe deel had genomen en naar Leuven terug zou keren, was hij zo dronken, dat men hem op een wagen moest vervoeren.

Zo was het met Johannes van Ousberghen niet gesteld. Deze was een heilig man, zei men, die veel leed voor de ere Gods heeft verduurd. Hij bezit een groot geloof in Christus, grote godzaligheid, bijzondere bescheidenheid en wonderbare standvastigheid. Hij was de ziel van de bijeenkomsten, welke bij Antonia gehouden werden. Maar achtereenvolgens kwamen twee rampen de kleine Christelijke kudde verwoesten. Een besmetting brak te Leuven uit, in 1539 naar 't schijnt; zij teisterde

inzonderheid het huis van Antonia, en nam haar echtgenoot en verscheiden van haar kinderen weg. De beroofde weduwe nam met Gudule, die haar overgebleven was, de wijk naar een van de stadstorens. Deze torens zagen op het land uit, en men verplichtte de besmetten zich daar schuil te houden, om te voorkomen dat de besmetting zich in de stad zelve verbreidde. Deze besmettelijke ziekte, die aan Antonia de voorwerpen van haar tederste genegenheid ontrukte, veranderde ook haar levensstand. Zij bleef over als een arme oude vrouw, overstelpt met ellende en lijden, die alles verloren had wat zij bezat, tot zelfs haar middelen van bestaan toe. Doch het Evangelie bleef haar over.

De vervolging van 1540 was slechts gedeeltelijk geweest. De inquisiteurs waren verbitterd, te zien dat zij datgene, hetwelk zij ketterij noemden, geenszins had tegengehouden. De Evangelische boeken en de samenkomsten vermeerderden. De Godgeleerden en de monniken (de bende van de Farizeeën, zoals een leraar uit die tijd hen noemde) vermenigvuldigden hun klachten en kreten. De Raad van Brabant besloot, in het begin van 1543, een algemene aanval op de verdachten te Brussel, Antwerpen, Oudenaerde, maar vooral te Leuven te doen, waar de Hervormden zich steeds groter vrijheden veroorloofden.

De procureur-generaal Pierre du Fief, een man wegens zijn geweldenarijen en ongerechtigheden bekend, kwam in de loop van Maart te Leuven. Hij besloot, teneinde niemand dergenen die hem waren aangeduid ontsnappen mocht, hen in hun eerste slaap op het lijf te vallen. Op zekere avond, in het midden van Maart, toen de nacht reeds begon aan te breken, verzamelde Pierre du Fief zijn manschappen en deelde hun mede dat alle ketteren, zonder gedruis en zonder een woord te spreken, in het duister moesten gevat en in de gevangenis geworpen worden. Tussen tien en elf uren in de avond begaven zich de gerechtsdienaars op weg. De arme lieden, merendeels werklieden, vermoeid van hun daagse arbeid, hadden zich op hun bed ter ruste uitgestrekt zonder aan iets te denken. De handlangers sloegen op de deur. Zo bij toeval de huisvader, vermoeid door de arbeid, vast was ingeslapen en niet terstond de deur kwam openen, werd de deur ingelopen, en liepen deze rovers met geweld naar het bed van de huisvader. Daar overvielen zij de man en de vrouw, die, plotseling ontwaakt, verwonderd opzagen, niet wetende waar het om te doen was. Terstond namen de gerechtsdienaars de man en somtijds beiden gevangen, al naar de bevelen luidden, en voerden hen weg. Op deze wijze zag men de beeldhouwer Beyaerts en zijn vrouw Catherina, **Thierry Gheylaert** en zijn vrouw Maria, **Van der Donckt** en zijn vrouw Elizabeth uit hun huizen voeren. De kinderen, die zich bij de ouders in het bed of in de slaapkamer bevonden, ontwaakten vervolgens en allen sidderden. Het gehele huis was namelijk vol gewapende lieden, flambouwen bewogen zich her en derwaarts, soldaten snuffelden in alle hoeken om boeken of mensen te vinden. Eén verdacht boek was voldoende om ter dood te veroordelen; blanke degens, hellebaarden, harnassen flikkerden bij het bleke licht van de toortsen. De kleinen, die hun vader en hun moeder zagen mishandelen, de een hier, de andere daarheen trekken, met gebonden handen wegvoeren, schreiden luidkeels. Zij riepen: "Vader! waar gaat gij heen? Moeder! wie zal hier komen wonen? Wie zal ons morgen te eten geven?" De gerechtsdienaars, vrezende dat de burens deze kreten zouden horen en te hulp zouden komen, grepen de kinderen aan. "De arme kinderen werden geslagen," meldt de kroniekschrijver. Als zij nog langer schreiden, sloot men hun met geweld de mond.

Evenwel hielp dit de gerechtsdienaars niet en was het rumoer zo sterk dat men het hoorde. Verscheiden Evangelischen, begrijpende dat deze geweldenaars aankwamen, sprongen uit het bed, beklommen in nachtgewaad de muren en reddden zich. Ook enige

"goedgezinden" kwamen in allerijl hun vrienden waarschuwen, zodat deze zich redden, hetgeen niet weinig de woede van de tirannen vermeerderde. Hun hoofdman, vol woede en haat tegen de waarheid, liep de gehele nacht met de zijnen rond, en zijn woede kon niet eerder bedaren voordat hij er drie en twintig in de gevangenis gevoerd had. Onder deze bevonden zich vaders, kinderen, echtgenoten, broeders, zusters en anderen. Hij liet hen op verschillende plaatsen opsluiten en verbood dat men hen zou laten lezen, of schrijven, of niet iemand, hetzij vader, moeder of echtgenote zou laten spreken. Behalve degenen die wij reeds genoemd hebben, had men zich meester gemaakt van Antoinia van Roesmale, de kapellaan Paul de Roovere, de pastoor Van Rillaert, de Sclercx, de Schats, Vicart, Hieronymus Cloet en anderen; en dezen, aldus uit hun woning gerukt, twijfelden niet of alleen hun dood zou de woede hunner vijanden kunnen bedaren.

De verontwaardiging van de brave burgers van Leuven kon zich niet inhouden. "Wat!" zeiden zij tot de wrede Du Tief, "gij zet hen gevangen die door hun deugd een schoon voorbeeld aan de gehele stad gaven! Hebben zij een oproer verwekt? Hebt gij er een enkele met een bloedig zwaard in de hand gezien? Hoe durft gij die onreine en heiligschennende handen, waarmede gij de heiligdommen hebt geplunderd en de arbeid van de arme lieden hebt vernield, aan deze onschuldigen te slaan! Zullen deze huizen waarin gij durft binnentreden om hen te vervolgen, niet op u vallen!"

Het verhoor begon weldra. Latomus, docter aan de universiteit te Leuven, bekend door zijn twistgesprek met Luther, en de deken Ruard Tapper van Enkhuizen, die de paus, zes jaar te voren, tot opperinquisiteur van de Nederlanden benoemd had, en nog anderen begaven zich eiken dag naar de gevangnissen en gingen "aan alle zijden toegerust en geharnast tegen de arme vrouwtjes als ten strijde. De jongsten bewaarden in alle zedigheid het stilzwijgen, maar de meer ervarenen keerden de argumenten van de geestelijken tegen henzelfen, zodat zij verslagen terugkeerden."

Op de 20 Maart 1543 begon het onderzoek. Catharina Sclercx, de vrouw van de apotheker Jacobus Rogiers, werd met gebonden voeten op die dag, de 31 Maart en de 13 Juni voorgebracht. "Wat gelooft gij van de aanroeping van de heiligen?" zei men tot haar.

"Ik ben slecht geoefend in twistgesprekken," antwoordde Catharina, "maar ik wil mij aan niets anders houden dan aan hetgeen de Heilige Schrift leert. Men moet God alleen bidden, wordt er in gezegd, en er is slechts één Middelaar. Ik heb mij dus voorgenomen alleen Hem te aanbidden en aan te roepen."

"Welk een onbeschaamdheid!" zeiden de geestelijken; "durft gij, zo vol zonde, u aan God voorstellen? Zo de keizer in deze stad kwam, zoudt gij dan niet, voordat gij tot hem naderdet, u tot mijnheer Granvelle richten, opdat hij u hem aanbeval?"

"Maar," antwoordde Catherina naïef, "zo de keizer aan het venster stond en mij met eigen mond riep en zei: "Vrouw, gij moet mij hebben; kom hier, ik wil u bezorgen wat gij verlangt," zoudt gij mij dan raden te wachten totdat ik door de hovelingen ontvangen werd?" Vervolgens sprak deze edele vrouw met heilige stoutmoedigheid: "Ik heb een hemelse Keizer, Jezus Christus de Verlosser der wereld. Hij spreekt op luide toon tot alle mensen: Komt tot Mij! Hij richt niet tot een of twee onder u, onze meesters, het woord, maar tot allen; en een ieder, die de schuldenlast gevoelt, die op zijn ziel drukt, en daarover weent en zich tot Gods barmhartigheid begeeft, heeft geen voorspreker van node noch de heilige Petrus noch de heilige Paulus, om hem de toegang tot zijn vorst te verschaffen."

De verwonderde rechters stonden zonder verder te spreken op en stelden zich tevreden met in het heengaan uit te roepen: "Lutheraan !" Zij vonden het een argument zonder

weerspraak.

"Vrouwen zelfs spotten met ons," zeiden de geestelijken, "laat ons zo spoedig mogelijk aan dit onderzoek een einde maken, en beginnen wij met die onzer volmacht."

Zij bevalen toen dat men de priester Petrus Rythove, kanunnik van St. Geertruid, zou voorbrengen. Hem vreesden zij het meest, wetende dat hij hen kende en hun bedriegerijen kon openbaar maken. "Hij is ontsnapt," kwam men hun zeggen. Hun onrust vermeerderde. "Plak spoedig plakaten aan om hem te grijpen," bevalen zij. Hij wachtte zich echter wel te verschijnen. Zij verklaarden hem voor een halsstarrige ketter. Daarna snelden zij naar zijn huis en roofden als onverzadelijke harpijen alles wat hij bezat. "O, toneelspelers !" zeiden de welgezinden, "wat verstaat gij het goed, uwe grappen voor het eenvoudige volk te spelen, en bovenal om nooit met ledige handen thuis te komen."

Toen wierpen zij zich op de arme Paul de Roovere en besloten hem statig en plechtig ter dood te brengen en hem in het openbaar ten toon te stellen. De werklieden begaven zich aan de arbeid en maakten een verhevenheid in de grote zaal van de Augustijnen, en op de dag van de te pronkstelling vulde een grote menigte de zaal en de naaste straten. De optocht nam een aanvang. Voorop ging een kleine bleke magere grijsaard, met een lange witte baard, bijkans uitgeteerd door ontbering en smart. "Waarlijk", zeiden, "'t is de schaduw van een mens, een reeds ontvleest lijkt." Het was de arme Paul omringd door gewapende lieden. Achter hem liepen de dignitarissen van de hogeschool, de hoofden van het klooster en andere geestelijken. Deze leraars, beschuldigders en rechters tegelijk, beklommen de verhevenheid, zetten zich in een kring daarop neder met Paul de Roovere in hun midden. Daar was de kanselier Latomus, een groot vijand van grondige geleerdheid, die de heren van het hof op zekere dag dat hij voor Karel V predikte op het punt hadden gestaan om uit te fluiten. Nevens hem zat de deken en inquisiteur Ruard van Enkhuizen, "een alles behalve welsprekend, maar uiterst wreedaardig man." Vervolgens Del Campo a Zon, insgelijks een inquisiteur, kanunnik van St. Petrus, destijds rector, wie de goedgezinde lieden "den gevleesden duivel" noemden ; en verscheidene anderen. "Gewapende lieden met allerlei soort van weertuig toegerust, omringden de verhevenheid, gereed om deze krachtige pilaren van de Kerk te verdedigen."

De rector, later bisschop van 's-Hertogenbosch, stond op, gebod stilte en zeiden met luider stem : "Naardien wij ons getrouwelijk willen kwijten van onzen plicht, dat is de schapen tegen de woedende aanvallen van de wolven verdedigen, dezen te doden en te worgen, stellen wij u, als een bedorven lid van ons mystiek lichaam, dat afgesneden en weggeworpen moet worden, dezen man voor, in wiens huis wij een groot aantal Lutherse boeken hebben gevonden, en die wel zeggen durft dat het om zalig te worden voldoende is Gods barmhartigheid aan te nemen, die in het Evangelie wordt aangeboden."

Vervolgens zich tot het volk wendende riep de kanunnikrector en inquisiteur: "Zijt dus gewaarschuwd, gij die hier tegenwoordig zijt, en dat het gevaar 't welk u dreigt en de vreeze van uwe zielen in de waagschaal te stellen, u weerhouden de macht van de Roomse pausen te verachten. Deze rampzalige is veroordeeld tot vervallenverklaring van het priesterschap en tot overlevering aan de wereldlijke macht, om de straf te ondergaan die hij verdient."

Op de rector volgde pater Stryroy, prior van de Dominicanen, een heftig man, wiens stem trotsch en onbeschaamd weêrklonk. Maar sommigen lachten om zijn babbelaarig;

anderen verafschuwden zulk een onwaardige houding. Verscheidenen spraken er zelfs over om de spreker en de rechters van hun zetels te jagen en de priester Paul te bevrijden. Doch er was niemand die de aanvoerder wilde zijn en de kat de bel aanbinden. Een blik van Paul was voldoende geweest, maar de arme priester, evenzeer verzwakt naar 't lichaam als naar de geest, bleef onbeweeglijk en stom en ontmoedigde daardoor zijn aanhangers. De priesters hadden ook de verslagenheid van de grijsaard opgemerkt; zij besloten daarvan partij te trekken, en zich naar een aangrenzende zaal begevende, "stelden zij verwijten, smekingen, vleierijen, beloften en bedreigingen in het werk om hem tot herroeping te bewegen." De arme man weigerde dit te doen." Toen zeiden de verbitterde inquisiteurs, terwijl zij de tiran van Agrigente in herinnering brachten, die zijn vijanden in smeulend vuur liet verbranden en zijn vrienden in een koperen stier: "Wij zullen u zwaarder pijnigingen aandoen dan Phalaris er ooit iemand aandeed." Bij deze woorden sidderde Paul, men bracht hem in de gevangenis terug, en elke dag kwamen er monniken en geestelijken en spraken tot hem over de verschrikkelijke pijnigingen die men hem bereidde.

Gedurende dezen tijd bereidde de procureur-generaal het proces van de leken voor; dit duurde van de 21 Maart tot het einde van April; maar men kreeg geen voldoende bewijs. Toen lieten de rechters de gevangenen in de grote gevangenis overbrengen, waar de pijnbank stond, en men begon die verschrikkelijke en zonderlinge bewerking, waarvan men gezegd heeft dat zij er geheel en al op is ingericht om een onschuldige die een zwak gestel heeft in het verderf te storten en een schuldige die ruw van aard is te doen vrijkomen. Dit hield vijftien dagen aan. De beulen hadden geen mededogen met leeftijd, sekse of zwakheden; de arme vrouwen werden evengoed *in de hel* gebracht en gepijnigd als de mannen. Men hoorde in de straten van Leuven de smartkreten van die wreed gepijnigden. Hun door de pijn afgeperste kreten kon men van verre horen; verwarde geluiden, doordringende woorden, herhaald gegil, geschreeuw, geschrei, woest gedruis, afgebroken snikken en doodskreten verbreidden de verschrikking allerwegen. Er was in de gehele stad niets dan zuchten, tranen en geklag van lieden van allen rang, die in hun zielen grote smart omdroegen. Bijna allen bleven standvastig.

Doch één droevig slachtoffer verschafte de tirannen, zoals de kroniekschrijver hen noemt, voldoening. Zij hadden de vrome Paul zodanig schrik aangejaagd, dat men deze jammerlijken grijsaard bevende de verhevenheid zag bestijgen om een schriftelijke verklaring voor te lezen die de Godgeleerden hadden opgesteld. Hij verklaarde met een doffe stem "die godsdienst af te zweren, die hij door de inblazing van satan tot hiertoe gevolgd had." Diepe zuchten en afgebroken snikken deden hem elk ogenblik haperen. De welgezinden die hem omgaven waren door medelijden aangedaan bij het gezicht van dit ongelukkige slachtoffer. Op bevel van zijn meesters nam de arme man zijn boeken en wierp ze in het vuur, terwijl de doctoren en de rechters, met verwaand en zegepralend gelaat het Evangelie van God beschimpten. De arme ongelukkige werd in het kasteel van Vilvoorde opgesloten in een enge gevangenis op water en brood, zonder gelegenheid tot lezen of schrijven, zonder iemand te zien, "als een dood lichaam in een graf, totdat hij aan verkwijning stierf."

Nu was de beurt aan de andere gevangenen. Johannes Vicart en Johannes Schats werden op het stadhuis gebracht, waar de procureur-generaal een wrede blik op hen wierp en tot hen zei: "Vrienden, ik ben met uw onheil bewogen; maar de duivel heeft u verleid, en bijgevolg zijt gij veroordeeld om levend verbrand en tot as verteerd te worden, als schuldig aan Lutherij. Indien ik anders handelde zou ik 's keizers vriend

niet zijn."

Geheel Leuven was in grote beweging. Ofschoon de straoefening gewoonlijk buiten de stad voltrokken werd, hadden de inquisiteurs besloten dat zij op het St. Pieterskerkhof zou geschieden om het volk schrik aan te jagen. De jeugdige Spanjaard, die ons deze feiten mededeelt en destijds te Leuven vertoefde, begaf zich des morgens te vijf uren daarheen. Alreeds omringden vele werklieden in grote bedrijvigheid een gedeelte van 't plein, teneinde niemand door de afsluiting zou kunnen dringen. Voorts richtten zij in het midden twee kruisen van manshoogte op en brachten "een macht van takkenbossen en ander hout" in het rond aan. Later traden de procureur-generaal en de zijnen een huis tegenover de kerk binnen, welks vensters op de beide kruisen uitzagen,. Al de stedelijke compagnies waren "tegen de vroegen morgen" opgeroepen, uit vreze dat het volk de gevangenen bevrijden zou. De gewapende macht, die de magistratspersonen had begeleid, omsingelden het plein en bewezen door de uitdrukking hunner gelaatstrekken dat zij daar waren "geheel tegen wil en dank."

Eindelijk verschenen de beide beschuldigten. Eerst kwam Johannes Schats, drie en veertig jaar oud, wiens hoofdmisdaad was dat hij een Bijbel in het Duits bij zich had gehad, waarin hij las, alsmede *het Leven onzes Heeren, De troost des zondaars, het Zielshofje, Emmaüs* en andere geschriften, samengebonden "in een lederen band." Voorts werd hij beschuldigd lieden van zijn geloof die krank waren te hebben bezocht en met gaven te hebben bijgestaan.

Naast Schats bevond zich Johannes Vicart, een koopman, die van gelijksoortige misdaden beschuldigd was. Beide mannen, zo pas uit een strenge gevangenschap komende, na een wrede pijniging te hebben doorstaan, waren zwak en als half dood. Intussen hoorden degenen die hen omringden "hen hun zonden voor God betreuren en verklaren dat zij de dood gewillig, in het vertrouwen op Gods genade, ondergingen.

Toen zij hun gebed geëindigd hadden, bond de beul hen aan de beide palen, deed hun een koord met een strik om de hals, omringde hen vervolgens met takkenbossen, stro en kruid. Op een wenk van de procureur-generaal trok hij de strik aan om hen te worgen. Nu reikte deze magistraat "met zulk een grote vervoering alsof hij tot keizer van het Romeinse volk benoemd was," zegt een getuige, "den beul een brandenden fakkel over en boog zich, dit doende, met zulk een woedende drift, dat hij bijkans van de plaats viel waar hij stond. De schare hield de ogen op hem gericht en beschouwde met verbazing," zegt de kroniekschrijver; "zijn afgrijselijk, van woede gloeiend gelaat, zijn grimmige ogen, zijn opgesperde mond, die vlammen braakte nog vreselijker dan die van de fakkel, die hij in de hand had; verscheidenen wensten met verschrikkelijke vervloeking en vloekingen dit bloeddorstig dier naar de duivel." "Weldra werd het vuur zo groot dat de vlammen, om zo te spreken, de wolken raakten, alsof zij ze in vuur wilden zetten. De vuurtongen stegen zo hoog en maakten zulk een gedruis, alsof het zware stemmen waren uit de hemel, die om wraak schreeuwden."⁴

De volgende dag was de beurt aan de vrouwen. Twee vrij bejaarde vrouwen, die bovenal de waarheid des Evangelies standvastig hadden gehandhaafd, werden tot de wreedste straf veroordeeld, namelijk om *levend begraven* te worden.

Een van haar was Antonia van Roesmale, vriendin van Johannes à Lasco, Hardenberg, don Francisco van Enzinas, wier voorvaderen de Staat hadden bestuurd; bijna zestig jaar oud, was zij vol goede werken en geloof. Men zei in de stad dat haar bloedverwanten, haar vrienden en zelfs de schout veel geld hadden aangeboden, opdat

⁴ Verdedigingsstukken uit de Memoires van Enzinas. Verhoren, I, bl. 337 tot 383.

men haar in vrijheid stelde, doch tevergeefs. Zij naderde de plaats waar zij levend onder de aarde zou bedolven worden. Gudule, haar dochter, die zeer schoon en, in de bloei van haar jaren, met de innigste liefde aan haar moeder verknocht was, wilde niet van haar gescheiden worden. "Ik wil," zei zij, "aanschouwster van de opoffering van mijn moeder zijn." Men verkreeg echter dat zij zich niet aan de rand van de kuil begaf waar zij, die haar ter wereld had gebracht, levend moest begraven worden; zij bewilligde er in op enige afstand te blijven, mits zij haar moeder zien kon. Aldus verscholen op een verwijderde plaats, zag zij de vrome Antonia naar de gerechtsplaats voeren, zij zag de kuil gereed maken en haar moeder voortdurend bedaard blijven. Gudule zat stom en bewegingloos neder; zij vergoot geen tranen meer, geheel haar leven lag in haar blikken. Zij volgde met een vaste blik de sombere strafoefening. Doch toen zij haar moeder levend in de kuil zag nederdalen, toen de beulsknechten schoppen aarde op haar wierpen en zij daarmee overdekt werd, slaakte Gudule een gil. Van nu af aan hield zij zich niet meer in. Verschrikkelijke klachten riep zij naar de hemel. "O", zegt een getuige, "met wat klaagtonen, met wat jammerklachten vervulde zij de lucht. Haar tong was eindelijk ontboeid, niet langer was zij bewegingloos. Tot wanhoop vervoerd, door de hevigste smart voortgedreven, begon zij de straten van de stad door te lopen alsof zij haar zinnen verloren had. Tranen stroomden uit haar ogen als een fontein, zij rukte zich de haren uit en krabde zich het gelaat open. "Het arme meisje leeft nog," zegt de getuige, die ons het verhaal van deze dingen heeft nagelaten, "en ik heb goede verwachting dat zij nooit zal losgelaten werden door de eeuwige God, de Vader van onze Verlosser Jezus Christus, die ook de Vader van de wezen is."

Vervolging te Brussel en Vlaanderen

Wij hebben ons bezig gehouden met enige eenvoudige lieden uit Leuven; thans moeten wij spreken over enige geringe lieden uit Brussel.

In deze hoofdstad had zich een ontwakingsgeopenbaard en men vond er mannen die in waarheid navolgers van Jezus Christus waren, een soort die helaas te zeldzaam is. Een van de inwoners, Gilles Tielmans, ook in Brussel geboren, was niet "van rijken noch van zeer vermaarden huize," maar "had door zijn deugden een betere naam, zelfs bij de vijanden van de zuivere leer verworven." Nooit had Gilles enig schepsel kwaad gedaan, maar zich altijd er op toegelegd iedereen genoeg te doen. Hij was drie en dertig jaar oud en nooit had zich enig mens over hem beklaagd. Als hij enige moeite ontmoette, gaf hij toe; hij deed liever afstand van zijn recht dan te strijden, teneinde in dit leven altijd enigheid en liefde te bewaren. Deze Christen vervulde naar de letter en naar de geest het bevel zijns Meesters: "Indien iemand u de rok wil nemen, laat hem ook de mantel." Hij had van God een goed karakter ontvangen, maar "dewijl hij in zijn jeugd begonnen lust was te krijgen in de hemelse wijsheid die uit de heilige letteren geput wordt, is het onbegrijpelijk hoeveel deze goede geaardheid was toegenomen. Hij had een zacht en zedig gelaat, beminnelijke manieren, en alles deed in hem een heilige en voor de hemel bereide ziel kennen, die in een reine en eerbare tabernakel huisde. Hij gebruikte het grootste gedeelte van zijn tijd met het bezoeken van zieken, het ondersteunen van de armen, het bevredigen van burgers die onderling enig geschil hadden. Tielmans zei dat het een schandelijke zaak was zijn leven in ledigheid door te brengen. Om die te vermijden, om zijn onderhoud door eigen arbeid te vinden en om iets te hebben om de armen te kunnen geven, had hij het vak van messenmaker gekozen. Hij leefde op zeer geringe voet, bijna niets voor zichzelf bestedende, maar onder de behoeftigen de vrucht van zijn werk verdelende, dat God grotelijks zegende. "Trouwens had hij de genegenheid des volks verworven." "Alle welgezinden begeerden met hem te spreken; allen luisterden naar hem; allen gaven op zijn

verlangen van het hun over", doch wanneer men hem enig geschenk gaf, "nam hij het alleen aan om er enig arm mens dat hij kende mede te helpen." Hij had te Brussel zijn bakker, zijn schoenmaker, zijn kleermaker, zijn apotheker; bij de eerste kreeg hij brood voor de armen; bij de tweede schoenen om de blote voeten te schoeien; bij de derde klederen om in de winter degenen te dekken die kon leden; bij de vierde geneesmiddelen om de zieken te genezen; en de geneesheer betaalde hij uit zijn eigen beurs.

Zijn voornaamste zorg was zich de leer des Evangelies eigen te maken; daarom las hij het vlijtig; hij overdacht het diep. Hij gaf met zoveel warmte al de krachten van zijn geest aan het gebed, dat "zijn vrienden hem dikwijls op de knieën vonden, biddende en als buiten zichzelf van vervoering." Hij was zeer werkzaam. "Hij las al de best geschreven werken over de leer van de zaligheid, bovenal, de Heilige Schrift; en als hij het Christelijk geloof voorstelde, deed, hij dit met zoveel welsprekendheid, dat men uitriep: "O, kostbare parel! waarom zijt gij nog in het duister begraven, terwijl gij in de gehele wereld moest bekend zijn, geëerd en geprezen bij elkeen!"

In 1541 heerste er opnieuw een besmettelijke ziekte; daarbij voegde zich de honger. "De republiek verkeerde in grote jammer en vele arme lieden in zeer zware druk." Tielmans verkocht zijn goederen in het openbaar, hij maakte er een vrij goede som voor. Van toen af ging er geen dag voorbij dat hij de openbare inrichtingen niet binnentrad, waar men de pestlijders verpleegde; hij gaf hun wat zij nodig hadden; hij bediende hen met zijn eigene handen; hij ging naar de logementen waar men de vreemdelingen herbergde; hij nam de zieken bij zich in huis, verpleegde en voedde hen. Als zij de gezondheid weergekregen hadden, gaf hij hun wat zij voor hun reis behoefden. Eens bezocht hij een arme vrouw die niets had geen bed om te slapen. Hij keerde terstond naar zijn huis terug, zond haar zijn bed, het enige dat hem overbleef, en sliep zelf op stro. Hij was niet alleen de geneesheer van het lichaam, maar ook van de ziel.

Hij trad aan het ziekbed, van de zieken en leerde hen hoe zij tot de kennis van de Zaligmaker konden komen. Hij zei met grote nadruk: "Verlaat u niet op uw werken. Alleen Gods barmhartigheid kan u behouden en zij wordt alleen aangenomen door het geloof in Christus. De grootheid van de zonde is van die aard geweest, dat de Goddelijke gerechtigheid niet dan door de offerande van Gods Zoon heeft kunnen bevredigd worden. En te gelijkertijd is de liefde van God tot de mens zo onuitsprekelijk geweest, dat Hij Zijn Zoon in deze wereld heeft gezonden, uit de verborgen plaats Zijner woning, om de zonden van de mensen uit te wissen door Zijn bloed en ons erfgenamen te maken van Zijn hemels Koninkrijk."

Tielmans' woorden waren zo krachtig, dat velen dergenen die op het doodbed lagen uitgestrekt, aangetast door de pest, in droefheid en verslagenheid en ter prooi aan al de verschrikkingen die zij na zich sleept, het leven schenen te herkrijgen en terwijl zij de Farizeese denkbeelden en het vertrouwen op hun eigene verdiensten lieten varen, de leer des Zaligmakers omhelsden en met blijdschap hun hemels vaderland binnengingen."

Zij, die aan de besmetting ontkwamen en door zijn woord tot het licht van de waarheid gekomen waren, verspreidden zich in de naburige steden, zaaiden er hetgeen zij van hem hadden vernomen, zodat door deze middelen "de godsdienst in geheel Brabant in haar zuiverheid hersteld werd." Zodanig was het leven van Gilles Tielmans. Verwonderlijk verenigden zich in hem het geloof en de werken. Dit is een van de vruchten van de Hervorming, die het de moeite waard is te kennen.

De vervolging had niet nagelaten verwarring en schrik te verspreiden onder de

gelovigen in Leuven. Ongelukkig wisten niet al degenen, die "zeiden het Evangelie gesmaakt en de goede leer aangenomen te hebben," daarin te volharden. Er waren er in Leuven, en vooral onder degenen die tot de hoogste klassen behoorden, verscheidenen, die geen teken van waar Christendom meer gaven en zonder aan de Roomse leer te geloven, zich toch als daarvoor uitgaven en wezenlijke huichelaars werden. Zij braken met dezulken die zij geloofden hen te kunnen schaden. Wanneer zij vrome lieden in hun huis hadden, verdreven zij hen, door hun te verzoeken zich elders te vestigen.

"Ach," zei een dergenen die aldus op straat gezet was, "ik verwonder mij over de lichtzinnigheid van de mensen. Is er groter deugd, uitnemender sieraad, dan de ware godsdienst staande te houden met groten moed en onwrikbaar hart, ja tot aan de laatste ademtocht? Het doet mij grotelijks leed, mensen die er niet het ergst aan toe waren bij de eerste stormwind de moed te zien verliezen en zo onwaardig de belijdenis van de Godzaligheid te zien verlaten."

Dezelfde slag werd te Brussel geslagen. De parochie van la Chapelle had als pastoor een dweepziek priester, Guillaume Guéné, "een boosaardige deugniet," zegt de kroniekschrijver. De titel van dezen pastoor was Guillaume de Hoowere, bisschop *in partibus* van Phenicië, plaatsvervangend geestelijke van de bisschop van Doornik; maar naardien hij zich ter oorzaak van zijn andere bedieningen daarmede niet kon bezig houden, had hij de waarneming daarvan opgedragen aan Guéné met de titel van vice-leraar. Deze Guéné, "die liever wolf moest genoemd worden om zijn boze streken en afschuwelijke handelingen," hield niet op met in het publiek tegen de vromen Tielmans, zo ijverig in goede werken, te razen. Hij noemde hem bij name in zijn preken, hij "zwoer en nam hemel en aarde daarbij tot getuigen, dat indien deze man niet weggenomen en ter dood gebracht werd, in korte tijd het gehele land van zijn overtuiging zou zijn." Guéné vergenoegde zich niet met deze dingen te zeggen in zijn kerk, maar begaf zich naar zijnen procureur-generaal en beschuldigde rechtstreeks "dezen onschuldigen en uitstekenden man." Pierre du Fief liet zich dit niet tweemaal zeggen. Hij ging Tielmans te lijf en zette hem in de gevangenis. Daartoe bepaalde men zich niet.

Meer dan driehonderd verdachten in de steden van Brabant en Vlaanderen waren aangeduid; hun namen waren opgetekend en hun personen moesten gevat worden. Verscheidenen begaven zich naar Brussel. Tot hen behoorden **Hendrik van Hasselt, Jacobus Vrilleman, Johannes Droeshout, Gabriël de beeldhouwer, Christiaan Broyaerts** en zijn vrouw, die eerre nicht van Antonia van Roesmale was, benevens anderen nog, "een groot aantal van de meest welgezinden uit de gehele stad." Maar het toneel van Leuven had onrust teweeg gebracht; velen hadden de vlucht genomen en hielden zich in verborgen plaatsen verscholen. Enigen echter werden gevat.

Nog één man ontbrak, en dat was, na Tielmans, de meest ijverige Evangelieverkondiger **Justus van Ousberghen**. Niemand legde meer ijver en zelfs moed aan de dag in het verkondigen van 't Evangelie; er was evenwel één ding waarvoor hij vrees had, dat was het vuur. De kettters waren ten vure gedoemd; het denkbeeld van verbrand, wellicht geroosterd te worden, veroorzaakte hem onrust, ongehoorde angsten, en men moest trouwens wel ongerust zijn. Evenwel liet hij geen gelegenheid ongebruikt voorbij gaan om het Evangelie te verkondigen. Hij bevond zich op het ogenblik van de Maartstorm niet te Leuven; hij hield zich destijds in een abdij op, twee uren van de stad gelegen, waar hij arbeide. De arme man had harde beproevingen te doorstaan. zijn echtgenote was een twistzieke vrouw. Enige tijd vóór

de tonelen van Maart 1543 was Justus drie of vier maanden uit Leuven afwezig geweest, ongetwijfeld om al werkende, ten einde in zijn onderhoud te voorzien, te evangeliseren.

Toen hij tehuis terugkeerde ontving hem zijn vrouw, in plaats van hem welkom te heeten, op onaangename wijze. "Men is hier gekomen om je gevangen te nemen. Zij weigerde hem de toegang tot de echtelijke woning. Ondanks zijn ijver was Justus zwak van karakter en zijn vrouw overheerste hem. Hij kwam niet binnen. Op straat gezet en uitgeput van vermoeiing, vroeg hij zich af waarheen zich te wenden. De hemel was zwart bewolkt en de regen viel bij stromen neer. Hij begaf zich naar de gilde-overste Gosseau en verzocht dezen hem voor slechts een enkele nacht te herbergen. "Ik verbind mij om morgen ochtend te vertrekken", zei hij. De familie Gosseau stond het verzoek bereidwillig toe. "Gij zijt doornat van regen", zeiden zij tot hem; "warm u eerst bij de haard. De arme man droogde zich bij het vuur en at voorts een weinig. "God zij geloofd", zei hij, "in al mijn wederwaardigheden, en dat Hij mij de kracht heeft geschonken om ze te boven te komen."

Justus bevond zich, na de verschrikkelijke Maartnacht, gelijk wij gezegd hebben, in een abdij, op twee uren afstand van Leuven, "om de klederen van de monniken te garneren." Bontwerker van beroep, voerde hij ze met bont. Hij had zijn zitplaats bij de ingang van het klooster genomen en verrichtte zijn werk zonder te vermoeden dat enig gevaar hem dreigde. Eensklaps verschijnt de drossaart van Brabant met een groot aantal boogschutters. De drossaart was officier van justitie, belast met het straffen van de overtredingen van de landlopers. Daar de Godvrezende Van Ousberghen van de een plaats naar de andere ging om te werken, veinsde de justitie hem niet als een ketter te beschouwen, dit ware een te grote eer voor hem geweest, maar als een landloper.

"Nu schoten al de gewapende mannen," verhaalde hij, "op mij toe als een troep uitgehongerde wolven op een schaap en ontroofden mij dadelijk mijn bont en andere gereedschappen." De wolven vergenoegden zich echter niet met de vellen, zij vatten de man en onderzochten hem zorgvuldig. Van Ousberghen liet hen begaan; men vond een Nieuw Testament en enige boeken van Luther bij hem, "die hij altijd op zijn borst droeg." De schutters waren hoogst verblijd over deze vondsten. "Hier is," zeiden zij, op de boeken wijzende, "hier is iets om hem te doen sterven." Zij haastten zich hem de handen te binden en hem naar Brussel over te brengen, waar hij in het huis van de drossaart werd opgesloten. De monniken die toegeschoten waren stonden verbaasd over het geweldig toneel dat aan hun poort plaats had: zij hadden niet vermoed dat een man die hun klederen opschikte zulke ketterse boeken in zijn zak had.

De volgende dag verschenen twee raadsheren van de Brabantse kanselarij om hem een verhoor te doen ondergaan. "Wij zullen u op de pijnbank brengen," zeiden zij, "als gij ons niet de waarheid zegt."

"Ik zal haar spreken tot aan mijn dood toe", antwoordde hij, "zonder dat men mij door pijniging daartoe dwingt."

Men vroeg hem wat hij van de paus, het vagevuur, de mis en de aflaten dacht.

"Ik geloof," zei hij, "dat de zaligheid door God geschonken wordt uit louter vrije goedheid", en bevestigde zijn geloof door de woorden van de Heilige Schrift.

"Waarom," hernamen de afgezondenen, "hebt gij deze boeken bij u, terwijl het lezen u niet past."

"Het past mij wèl te lezen wat nodig is tot mijn zaligheid," antwoordde hij. "De in het Nieuwe Testament aangekondigde verlossing raakt mij niet minder dan de grote leraren en zelfs de grote vorsten dezer wereld."

"Maar deze boeken zijn kettters."

"Ik houd ze voor Christelijk en heilzaam."

De Hervorming was en zal altijd het machtigste middel zijn om het onderwijs te verbreiden. Rome zei tot het volk : "Het voegt u niet, te lezen." En het door de Hervorming onderwezen volk antwoordde: "Het voegt ons wèl te lezen wat mij behoudt."

Het verhoor ging voort "Openbaar ons uw medeplichtigen, die ketters zijn als gij", zeiden de raadsheren.

"Ik ken geen andere ketters", antwoordde Justus, "dan de vervolgers van de hemelse leer."

Dit woord "vervolgers" ontvlamde opeens de zaakgelastigden. "Gij lastert" riepen zij uit. "Indien gij ons niet verklaart dat gij liegt, zullen wij u pijnigingen doen ondergaan, die nog niemand geleden heeft; wij zullen u met een gloeiend ijzer lid voor lid afscheuren."

"De drossaard heeft wel met eigen ogen de monniken van de kloosters gezien, waar ik gevat ben, en waar ik verkeer," antwoordde hij; "indien gij hen wilt laten vatten, doet het naar uw welgevallen."

Nu werd Justus naar de gevangenis van de Vrunte overgebracht, in een hoge, getraliede en met ijzeren bomen gesloten kamer, waar hij negen weken bleef zonder iemand te zien. Hij leed er verschrikkelijke aanvallen in de ziel. Van al wat menselijk was verlaten, zich niet meer zo krachtig gevoelende, de lagen des vijands, de gedachtenis zijner zonden, het beeld van een wrede vuurdood, dit maakte hem verward en bevende. "Bid met mij," zei hij tot een andere gevangene, "vraag dat Gods barmhartigheid mij in dit laatste deel mijns levens beware en dat ik gelukkig het einde bereike van deze Christelijke oorlog." Inderdaad ontving hij nieuwe krachten.

Daags na het vertrek van Karel V, die zich enige tijd in Brussel had opgehouden, den. 3 Januari 1544, werd Justus voor het hof van justitie gevoerd. De zaakgelastigden lazen hem de voor hen afgelegde belijdenis voor. "Erkent gij haar?" vroegen zij hem. Hij antwoordde van ja. "Maar," vervolgde hij, "gij hebt de getuigenissen van de Heilige Schrift weggelaten, waardoor ik ze bevestigd heb."

"Dewijl gij deze belijdenis erkent", zeiden de raadsheren, "eisen wij van u haar te herroepen; zo niet, dan zult gij met ongewone smarten gepijnigd en levend verbrand worden."

"Gij kunt geweld gebruiken", antwoordde hij, "maar mij niet tot deze ongerechtigheid dwingen."

"U wordt tot morgen uitstel verleend om er over te denken."

Toen hij gebonden en gekneveld in zijn gevangenis terugkeerde, naderde hem Gilles Tielmans en vroeg hem deelnemend: "Hoe staat het?"

"De Heer roept mij", antwoordde hij. Gillis begon opnieuw te spreken, doch de gewapende mannen stieten hem ruw terug, zeggende: "Maak u weg, gij hebt evengoed de dood verdiend als hij ! Uw beurt zal komen."

"Denk ook aan de uwe", zei Gilles.

Des anderen daags werd Justus opnieuw voor de rechters geleid. "Zijt gij van mening veranderd?" vroegen zij : "als gij niet alles herroept, zult gij sterven."

"Ik zal er mij wel voor wachten", antwoordde hij "op aarde, voor de mensen, Gods eeuwige waarheid te verloochenen, dewijl ik verlang dat zij mij getuigenis geve voor de Vader, in de hemel."

Hierop veroordeelden zij hem om levend verbrand te worden. "Uw lichaam," zeiden zij, "zal verbrand en geheel tot as verteerd worden." In deze woorden was genoeg om de arme man, die het vuur zo vreesde, met schrik te vervullen, doch op de knieën

vallende, dankte hij God en vervolgens zijn rechters dat zij voor hem een einde aan de ellenden des levens maakten. Echter wendde hij zich, schrikkende bij de gedachte aan de vlammen, tot zijn rechters en zei tot hen: "Staat toe dat ik onthoofd worde."

"Het vonnis is geveld," zeiden zij "en kan alleen door de koningin herroepen worden."

Gilles Tielmans verliet Van Ousberghen niet, hij troostte hem "met een Goddelijke stem, en zijn woorden vloeiden met zoveel kracht, tederheid en Godzaligheid uit zijn mond, dat elk woord tot de grond des harten doordrong en er zachte tranen uit lokte. Ongelukkig kwamen er elk ogenblik een groot aantal monniken en priesters en verstoorden onophoudelijk zijn liefelijk onderhoud. "Geeft u zoveel moeite niet", zei Justus tot de monniken; alleen wanneer gij iets voor mij kunt doen, vraagt dan de rechters dat ik onthoofd worde." De vrees voor het vuur verliet hem niet.

"Wij zullen zien." zeiden zij, gevat, "of dat kan geschieden." Nu drongen zij er bij hem op aan, van hen het sacrament van 's Heeren lichaam en bloed te ontvangen.

"Ik heb het lang geleden voor de eerste maal in de geest ontvangen", zei hij, "het is in levende letteren in de tafelen mijns harten gegraveerd. De tekenen er van minacht ik echter niet, en indien gij het mij wilt toedienen onder de beide gestalten van brood en wijn, volgens de instelling des Heeren, zal ik ze aannemen." De monniken stemden er in toe. Het was een grote tegemoetkoming van hun kant. Ofschoon de verhaler, in de gevangenis was, kan hij niet verzekeren dat het Avondmaal hem aldus werd toegediend.

Daags vóór de terechtstelling kwam bijna het gehele huis bij hem. Hij was zeer zwak en had grote dorst; hij wendde zich niettemin tot zijn vrienden en zei tot hen: "Mijn dood nadert, en dewijl al onze zonden aan het kruis van onze Zaligmaker genageld zijn, ben ik bereid zijn hemelse leer met mijn bloed te bezegelen." Allen weenden; op de grond neergeknield, bevalen zij Justus bij monde van Gilles den Heere aan. Toen het gebed geëindigd was, stond Van Ousberghen op en zei: "Ik ontwaar een groot licht in mij, dat mij met een onuitsprekelijke blijdschap vervult. Ik wens thans niet anders dan te sterven om met Christus te zijn."

Twee raadsheren hadden zich naar de Landvoogdes van de Nederlanden begeven en haar verzocht de brandstapel in onthoofding te veranderen. Koningin Maria antwoordde terstond : "Ik vergun het, het is *een zeer kleine gunst* waar de dood niet wordt kwijtgescholden." Bestond er enig verband tussen deze gunst en de toestemming van Justus om het Avondmaal, maar onder de beide gestalten, uit de hand van de priesters te ontvangen ? Het kan zijn dat een ingeschapen afschrik, om dus te spreken, gelijk die, dien Justus tegen de vuurdood had, zelfs sterke zielen schudt.

De 7^e Januari, in de vroegen morgen, kwamen de schutters aan. Justus van Ousberghen werd naar het marktplein geleid, en terstond werd hem daar het hoofd afgehouden. Gedurende die tijd was de gehele gevangenis in tranen."

De dood van Justus was niet genoeg, er ontbrak voor de pastoor van la Chapelle, Guillaume Guëné, en zijn benden nog de dood van Gilles aan.

De 22e Januari kwamen gerechtsdienaars, die hem in een gevangenis moesten brengen waar de pijnbank stond, hem halen; het was vóór het aanbreken van de dag, te vijf uren in de morgen, want zij vreesden het volk. Vernemende dat zij naar hem vroegen, treedt Gilles toe, en ziende dat zij klappertandden (het was zeer koud), liet hij hen in de keuken, en legde vuur voor hen aan. Terwijl zij zich warmden, ging hij naar zijn vriend de Spanjaard, die nog te bed lag. "De gerechtsdienaars zijn daar," zei hij, "om

mij de dood of een grotere wreedheid te doen ondergaan."

Tielmans werd op de pijnbank gebracht, vervolgens, de 25^e Januari, veroordeeld om verbrand te worden. De 27ste werd zeshonderd man onder de wapenen gebracht, die hem naar de markt geleiden. Daar stond een grote brandstapel. "Zoveel hout is niet nodig", zei hij, "om dit arme lichaam te verbranden; gij hadt beter gedaan door medelijden met de arme lieden te hebben, die in deze stad van koude omkomen, en onder hen uit te delen wat hier teveel is." Men wilde hem eerst worgen om de strafoefening te verzachten.

"Neen," zei hij tot degenen die hem deze verzachting wilden aanbrengen, "doet die moeite niet, ik ben niet bang voor het vuur; ik zal het gaarne verdragen ter verheerlijking des Heeren." Hij was bereid het lijden te verachten, waartegen Justus zozeer had opgezien. Hij bad en begaf zich in een huisje van stro en hout, dat men in de brandstapel had aangebracht. En zijn schoenen uittrekkende, sprak hij : "Het is niet nodig dat zij in het vuur verloren gaan, geeft ze aan een arm mens." Hij wierp zich op de knieën, en toen de beulen de brandstapel hadden aangestoken, werd de liefdadige man verteerd en zijn as in de rivier geworpen.

Het volk sprak openlijk zijn misnoegen tegen de monniken uit en begon hen van toen af te haten. Als zij aan de huizen van de burgers aalmoezen kwamen vragen, antwoordden dezen: "Gilles is verbrand, omdat hij al zijn goederen aan de armen uitdeelde, wij, wij zullen u niets geven, uit vrees van insgelijks ter dood gebracht te worden."